VLADIMIR STIPETIĆ

AGRARNA REFORMA I KOLONIZACIJA U FNRJ GODINE 1945.–1948.

I. DONOŠENJE ZAKONA O AGRARNOJ REFORMI

Seljaštvo, koje je činilo ogromnu masu boraca i ustanika, očekivalo je, da će se agrarno pitanje riješiti u novoj Jugoslaviji. Već za vrijeme rata počelo se s promjenama imovinskih odnosa na selu: seljaci su odbijali da plaćaju zakupe; jedan je dio zemljoposjednika pobjegao sa svoje zemlje i t. d.[1]

Čim je teritorij naše zemlje bio očišćen od okupatora, rješenje se tog pitanja nametnulo kao jedno od osnovnih zadataka narodne vlasti, koja je iznikla u Narodnooslobodilačkoj borbi. S pravom se očekivalo, da će država narodno-demokratskog tipa, kojoj su temelje zidale i stotine tisuća seljačkih boraca, odmah pristupiti rješavanju agrarnih problema. Kao prva mjera k rješenju agrarnog pitanja trebalo je da bude pravednija raspodjela zemlje.

»U sadašnjem momentu, u sadašnjim uvjetima, ne bi se moglo naći nikakvo opravdanje za ma i najmanje odlaganje rješenja tog krupnog socijalnog pitanja. Važnost tog pitanja u našoj zemlji s tako jakim procentom zemljoradničkog stanovništva ne treba nikakvog dokazivanja,« pisao je godine 1945. Moša Pijade. »A isto je tako dobro poznato, da imamo mnogo zemljoradničkog stanovništva, koje uopće nema zemljišnog posjeda, kao i to, da u čitavoj Jugoslaviji u ogromnoj mjeri prevladuje sićušni posjed, koji ne ishranjuje njegovog vlasnika i njegovu porodicu. Glad je seljaka za zemljom opća pojava u cijeloj državi. Sadašnja raspodjela zemljišnog posjeda, koja najveći dio zemljoradničkog stanovništva pretvara u gladnu sirotinju nesigurnog opstanka, mora biti do krajnjih

[1] Karakterističan slučaj navodi M. Žanko u članku: Razvitak narodne vlasti u Dalmaciji (Socijalistički front br. 1/1950). Na svom *prvom* zasjedanju Kotarski NOO u Hvaru, u kolovozu godine 1942., donosi zaključak, da se »obustavi davanje dohodaka vlasnicima zemlje sa zemalja, koje su držali i obrađivali seljaci još iz starine, a na osnovu starih, nerazriješenih ostataka feudalnih odnosa«.

granica mogućnosti revidirana i ispravljena u korist tih tako brojnih masa zemljoradničke sirotinje. U tom istom okviru nameće se i velika nacionalna dužnost brige za borce partizanskih odreda i Jugoslavenske Armije, za invalide iz Oslobodilačkog rata, za porodice i za siročad izginulih boraca.«[2]

Problem se nije jednako postavljao u svim krajevima: u Vojvodini, na primjer, osnovno je bilo obraditi napuštenu njemačku i veleposjedničku zemlju; na Kosmetu revidirati staru agrarnu reformu, koja je jedan dio kolonista naselila na zemljištu makedonskog i šiptarskog stanovništva. Pa ipak bilo je potrebno postaviti neka osnovna zajednička načela za cijelu zemlju. Takvo je osnovno načelo, koje je ušlo u Zakon o agrarnoj reformi, da zemlja pripada onome, tko je obrađuje. To credo siromašnog seljaka, za koje se on borio od Graccha pa do Francuske i Oktobarske revolucije, potpuno je razumljivo i opravdano: to je zahtjev seoske sirotinje za kruhom i zahtjev za zemljom, koju su obrađivali on i njegovi djedovi, kmetovi.

22. kolovoza godine 1945., započelo je u Privremenoj narodnoj skupštini pretresanje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Izvjestilac većine[3] bio je Moša Pijade. On je odmah u početku istakao, da nema toliko zemlje, da bi se »siromašnom zemljoradničkom svijetu i zemljoradniku, koji nema ništa ili nema dovoljno zemlje, moglo dati onoliko koliko bi trebalo«. Zato je agrarna reforma samo »prva mjera u podizanju blagostanja zemljoradničkog svijeta.« Narod je »agrarnu reformu nestrpljivo očekivao i bilo bi dobro da smo je mogli donijeti i prije. Ali dobra volja nije mjerodavna. Morala se najprije naša zemlja osloboditi, da bismo prešli na ovaj posao«. Ma da je prijedlog Zakona o agrarnoj reformi bio žestok udarac protiv buržoazije, »demokratska opozicija« nije istupila protiv predloženog zakona u cjelini. Istupio je samo Dušan Bošković, narodni poslanik i sam zemljoposjednik vojvođanski, koji je u svom dugom govoru pokušao da zategne donošenje predložene agrarne reforme i da ograniči njen domašaj. Po njegovu mišljenju zakon se donosio »avionskom brzinom«, a da tobože nisu postojali razlozi, koji bi opravdavali tu žurbu. Ako se zakon izvrši, bit će »nenadoknadivih šteta«, budući da je »narodna vlast bez potrebnog iskustva i bez potrebnih materijalnih sredstava i spreme«. Zato je Bošković predložio, da se u Vojvodini zasada, u prvoj etapi, podijeli samo njemačka i državna zemlja i višak veleposjedničke zemlje preko 521 katastarskog jutra (to je bio maksimum predviđen starom agrarnom reformom). Ukoliko se ovi njegovi prijedlozi ne bi usvojili, on predlaže, da se u interesu proizvodnje, vojvođanskim veleposjednicima »ostavi 50 do 60 ha zemlje kao maksimum«.

[2] M. P. (ijade), Agrarna reforma, izdanje »Naprijed«, Zagreb 1945.

[3] U Privremenoj narodnoj skupštini nalazila se tada grupa poslanika, koji su u nju primljeni na osnovu »preporuke« konferencije u Jalti, kooptirani članovi Jugoslavenskog parlamenta iz godine 1938., koji se nisu bili kompromitirali suradnjom s okupatorom. Ta je grupa poslanika formirala skupštinsku manjinu.

Pozadina je ovakvog stava bila jasna. Trebalo je biračima pokazati, da nisi protiv agrarne reforme, a na sve moguće načine odugovlačiti s konačnim rješenjem. A kad jednom učvrstiš »svoju vlast«, onda će se lako izigrati seljaci. Ta je taktika uspješno isprobana još u staroj Jugoslaviji. Međutim Privremena narodna skupština odbacila je taj prijedlog i 23. kolovoza prihvatila zakon u predloženom obliku.[4]

Osnovne su značajke tog Zakona:

Originalnost što se tiče prilaženja agrarnoj reformi. Obično se dosad, a tako je bilo i s agrarnom reformom stare Jugoslavije, išlo za ograničavanjem velikih posjeda, time što su njihove površine smanjivane na određeni maksimum. Našoj agrarnoj reformi cilj je bio da se likvidira kapitalistički veleposjed. Zbog toga nije osnovno, kolika je površina odnosnog posjeda, koji dolazi pod udar Zakona, već *radni odnos vlasnika prema zemlji*. To je pravi smisao prvog člana Zakona, koji kaže, da zemlja pripada onima, koji je obrađuju. Radi tog se ne prilazi svakom posjedniku, odnosno kategoriji posjeda jednako, već *individualno*, utvrđujući najprije njegov odnos prema zemlji. Tek se na osnovu toga odlučuje, koji posjed treba eksproprirati, a gdje samo uzeti preko maksimuma i tu dati naknadu.[5] Ovo je načelo zakona novo i koliko nam je poznato, nijedna se agrarna reforma nije dosad vršila na taj način.

Zakon je predvidio, da se oduzme bez naknade:

sva zemlja iz ruku nezemljoradnika, koji imaju posjed s više od 25–35 ha obradive ili 45 ha ukupne površine, ako se od strane vlasnika iskorišćuje u zakupu ili najamnom radnom snagom;

zemljišni posjedi banaka, štedionica, poduzeća, dioničarskih društava i drugih privatnopravnih lica;

zemlja crkvama, manastirima, vjerskim ustanovama, pa svjetovnim i vjerskim zadužbinama preko maksimuma od 10 ha. Samo se vjerskim ustanovama historijskog ili posebno važnog značaja ostavilo do 30 hektara obradive zemlje i 30 ha šume.

Naknada je bila predviđena za višak od preko 3 do 5 ha zemljišta nezemljoradnika, čiji je posjed bio manji od maksimuma, i za onu zemlju zemljoradnika, koji su imali više od maksimuma (25 do 35 ha obradive zemlje).

Posebnim su odlukama likvidirani preostali feudalni odnosi: kolonat u Dalmaciji, Istri i Primorju, viničarstvo u Sloveniji i Slovenačkom Primorju.

[4] Protiv predloženog zakona Privremenoj narodnoj skupštini uputilo je dopis još i predsjedništvo biskupske konferencije u Zagrebu. Biskupska je konferencija protestirala, da se agrarno pitanje rješava brzo i na štetu katoličke crkve. Protest je došao tek nakon izglasavanja zakona, pa nije uzet u obzir pri pretresanju samog zakona (vidi: stenografske bilješke III. zasjedanja AVNOJ-a i zasjedanja Privremene narodne skupštine, Beograd (s. a.) str. 412.–413.).

[5] Naknada za oduzete zemljoradničke i nezemljoradničke viškove preko maksimuma u visini jednogodišnjeg prinosa sa zemlje, predvidena u točki 14. Zakona, nije se isplaćivala.

Treća je značajka zakona način, na koji se on vrši. Mislimo tu na demokratičnost organa, koji provode zakon. U svim mjestima, gdje je bilo agrarnih interesenata i zemlje za nadjeljivanje, osnovani su savjeti agrarnih interesenata. Može se slobodno reći, da je upravo široka podrška Savjeta agrarnih interesenata pomogla, da se agrarna reforma izvrši u tako rekordno kratkom vremenu.

Radovima na provođenju agrarne reforme rukovodila su zemaljska ministarstva poljoprivrede. Time su se htjele otkloniti štetne posljedice centralizacije. Vrhovni organ za izvršenje agrarne reforme bio je Agrarni savjet DFJ, koji je u zajednici s Privrednim savjetom koordinirao rad u republikama. Pored predsjednika Agrarnog savjeta, kojeg je imenovao predsjednik Savezne vlade, Agrarni su savjet sačinjavali savezni ministri poljoprivrede i kolonizacije, predsjednik Državne poljoprivredne komisije i druge osobe, koje je imenovao predsjednik Savezne vlade.

Zakon je posebno tražio, da se pri dodjeli zemlje ne vrši nikakva nacionalna diskriminacija. Osnovno je načelo bilo, da se agrarnom interesentu zemlja dodijeli po mogućnosti tamo, gdje on obitava, pa tek, ako je tu nema, dolazi u obzir prvo unutarnja kolonizacija (t. j. kolonizacija u granicama jedne republike), a tek onda savezna kolonizacija. Ista se uglavnom vršila na zemljištima bivše njemačke nacionalne manjine, pa ni tu nisu povrijeđeni nacionalni interesi. Iz istoga je razloga izvršena i revizija stare agrarne reforme na Kosovu i Metohiji, gdje je ispravljena nepravda učinjena makedonskim i šiptarskim »čivčijama«.

Značajna je i odluka, da se zemlja daje potpuno besplatno. Značaj ovog posljednjeg vidi se, tek kad navedemo, da su seljaci za zemlju dobivenu starom agrarnom reformom, morali platiti direktno ili indirektno blizu 4 milijarde dinara. Dugovi su stalno teretili te nove zemljišne posjede, pa su se zato oni slabo razvijali.

II. NAČIN PROVOĐENJA

Odmah po donošenju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji formiran je Agrarni savjet DFJ, koji je koordinirao rad Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju pri republičkim ministarstvima za poljoprivredu i šumarstvo.

U narodnim odborima kotara (srezova) i gradova stvorene su zatim kotarske (gradske) komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju. One su se sastojale od predsjednika i 4 člana. Savjetodavni organi ovih komisija bili su mjesni odbori agrarnih interesenata od 5 članova, koji su djelovali na području svakog mjesnog narodnog odbora. Oni su agilnim radom pružili znatnu pomoć kotarskim komisijama i svojim poznavanjem prilika na terenu pridonijeli bržem rješavanju problema.

U smislu Zakona i uputstava kotarske su komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju zakazivale javnu raspravu za svaki posjed, za koji se držalo da dolazi pod udar zakona. Jedini izuzeci bili su posjedi državljana Nje-

mačkog Reicha i narodnih neprijatelja, gdje je komisija donosila odluku na osnovu sudske presude.

Raspravi su prisustvovali svi interesenti. Prema zaključku rasprave komisija bi donosila odluku, kojom se utvrdilo, da li posjed, odnosno višak posjeda ulazi u zemljišni fond. U odluci se navodi stanje na 28. kolovoza godine 1945., zatim stanje dotičnog zemljišta po zemljišnim knjigama, katastru i naravi. U odluci se navodilo, ima li vlasnik pravo na odštetu ili ne. Protiv ove odluke imao je vlasnik (odnosno Savjet agrarnih interesenata) pravo priziva na drugostepenu vlast: okružnu (u nekim krajevima oblasnu) komisiju za agrarnu reformu i kolonizaciju.

Na taj su način u smislu zakona oduzeti u cijelosti i bez prava odštete veleposjedi, poljoprivredna i šumska dobra, čija je ukupna površina prelazila 45 ha ili 25 do 35 ha obradive zemlje, a iskorićivala se u zakupu ili najamnom radnom snagom.

Kako je to svojevrsni, no kod nas prvi i jedini popis strukture zemljišnog posjeda po vlasnosti, zaustavit ćemo se malo na tim podacima.

U cijeloj zemlji bilo je 2.738 privatnih veleposjeda sa 237.931 ha zemlje. To je bilo ovako raspoređeno po republikama:

Tabela 1.

Eksproprirani privatni veleposjedi[6]

	Broj posjeda	Površina u ha	Prosječna veličina	% od ukupne veličine
NR Srbija s Kosmetom	139	8 844	63.6	3,71
AP Vojvodina[7]	1.193	84.712	71.0	35,6
NR Hrvatska	391	51.249	131 0	21,6
NR Slovenija	307	42.321	137.8	17.9
NR BiH	322	17.844	55,4	7.5
NR Makedonija	381	32.744	85,9	13.7
NR Crna Gora	5	217	43,4	0.1
F N R J	2.738	237.931	86.8	100,0

Osnovni je nedostatak ovakvog popisa, što nema podjele posjeda prema njihovoj veličini. Radi toga se zaključci moraju izvoditi iz prosječne veličine posjeda, što svakako umanjuje njihovu vrijednost. Pa ipak, iz tabele se vidi, da je veleposjed bio najbrojniji i najveći tamo, gdje su kapitalizam i novčana privreda najduže djelovali. U Sloveniji, a

[6] Podaci, koje ovdje iznosimo, jesu podaci, s kojima je raspolagala komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pri svojoj likvidaciji (početkom godine 1948.) Podaci za NRH upotpunjeni su iz rada ing. Mihletića: Agrarna reforma i kolonizacija u NRH, koju je isti pisao za Ekonomski institut NRH.

[7] AP Vojvodinu izdvajamo iz podataka za NR Srbiju zbog njena velikog zemljišnog fonda i značenja za cjelokupnu agrarnu reformu.

djelomice u Hrvatskoj i Bosni ovo su bili šumski posjedi, dok su se u Vojvodini protezala poljoprivredna imanja. Najveće je površine privatni veleposjed zauzimao u nizinskim predjelima. To će biti jasnije, ako dodamo, da su gotovo svi privatni veleposjedi NRH bili u nizini, pretežito u Slavoniji i Podravini.

Ta se slika znatno mijenja, kad promatramo eksproprirane posjede banaka, poduzeća, dioničkih društava i sličnih pravnih lica.

Tabela 2.

Eksproprirani posjedi banaka, poduzeća i sl.

	Broj posjeda	Površina u ha	Prosječna veličina	% od ukupne veličine
NR Srbija	90	1.881	20,9	2,2
AP Vojvodina	83	2.620	31,6	3,0
NR Hrvatska	371	55.072	148,4	64,1
NR Slovenija	245	18.024	73,9	21,0
NR BiH	149	3.801	25,4	4,4
NR Makedonija	34	3.326	97,8	3,9
NR Crna Gora	30	1.197	39,9	1,4
FNRJ	1.002	85.921	85,8	100,0

Gotovo $^2/_3$ posjeda banaka i poduzeća nalazi se u Hrvatskoj, a više od $^5/_6$ u Hrvatskoj i Sloveniji. Razloga za to ima više: ponajvažniji će biti, što su banke i poduzeća u ovim krajevima mnogo češće ulazili u zemljišne poslove i preuzimali velike zemljišne feudalne posjede. U isto vrijeme i neka su poduzeća imala velike šumske areale, što je, jasno, utjecalo na ovakvu sliku. U Srbiji takvih posjeda nije ni bilo, a zakon o okućju sprečavao je potpuno zaokruženje velikog posjeda. Zato su se parcele, ukoliko su i prelazile u vlasništvo banke, odmah prodavale. Upada u oči, da su banke i poduzeća u zaostaloj Crnoj Gori i Makedoniji imale znatno više (proporcionalno) zemlje, nego poljoprivredno napredna Vojvodina.

Eksproprirani posjedi crkava i manastira daju prilično točnu sliku stoljetne borbe crkava za posjed i materijalna dobra, samo djelomično modificiranu agrarnom reformom u staroj Jugoslaviji.

Zanimljiv je i odnos triju glavnih veleposjednika: vlastelina, crkve i banke (poduzeća).

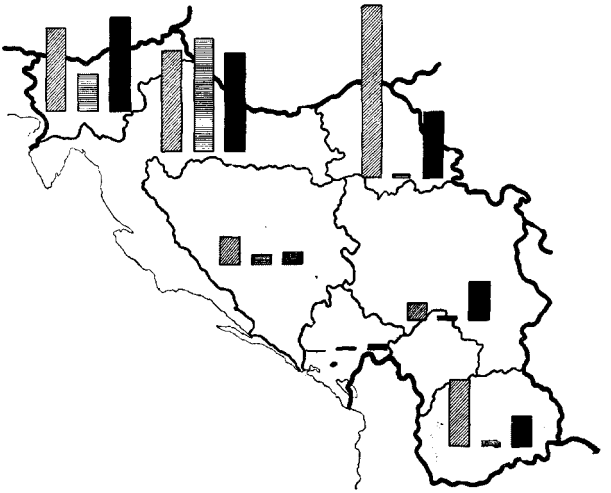
U Crnoj Gori i Srbiji crkve i manastiri imaju daleko više zemlje no svi ostali veleposjednici. To je rezultat historijskog razvitka: feudalizma s nasljednim zemljišnim posjedom u Srbiji i Crnoj Gori nije bilo.

Tabela 3.

Eksproprirani posjedi crkava, manastira i sl.

	Broj posjeda	Površina u ha	Prosječna veličina	% od ukupne veličine
NR Srbija	140	18.696	133,5	10,8
AP Vojvodina	679	34.522	50,7	19,9
NR Hrvatska	694	48.328	69,6	27,9
NR Slovenija	431	48.657	112,9	28,0
NR BiH	121	5.607	46,3	3,2
NR Makedonija	684	14.010	20,5	8,1
NR Crna Gora	22	3.547	161,2	2,1
FNRJ	2.771	173.367	62,6	100,0

Grafikon 1.

Legenda: 1 cm stupca označava 10.000 ha

privatni veleposjed
posjedi banaka, poduzeća i sl. privatno-pravnih lica
posjedi crkava i manastira

U Hrvatskoj i Sloveniji apsolutne nadmoći nema. No dok u Hrvatskoj banke i poduzeća imaju nešto više zemlje od privatnih veleposjeda i crkvenih, u Sloveniji su crkvena imanja nešto veća od veleposjedničkih, a znatno nadmašuju posjede banaka i poduzeća.

Privatni veleposjed dominira u Makedoniji, Vojvodini, pa Bosni i Hercegovini.

Odnos se ovih triju faktora može vidjeti u grafikonu 1.

Značajne podatke pruža tabela broj 4.

Tabela 4.

Eksproprirana zemlja zemljoradničkih posjeda preko maksimuma

	Broj posjeda	Površina u ha	Prosječna veličina	% od ukupne veličine
NR Srbija	1.170	18.820	15,5	15,2
AP Vojvodina	5.695	74.189	13,0	59,8
NR Hrvatska	715	10.537	14,7	8,5
NR Slovenija	167	4.108	24,6	3,3
NR BiH	260	4.227	16,2	3,4
NR Makedonija	701	9.600	13,7	7,7
NR Crna Gora	13	2.571	197,0	2,1
F N R J	8.721	124.032	14,1	100,0

Budući da se radi o dosta velikom broju posjeda, mogli bismo iz ove tabele izvesti dalekosežne zaključke o optimalnoj veličini *seljačkog* posjeda u pojedinim krajevima. Ali kako to ne ulazi u okvire ovog izlaganja, zadržat ćemo se samo na nekim konstatacijama. Agrarno napredna Vojvodina imala je daleko najviše seljačkih posjeda iznad 25 ha obradive zemlje. (To je, naime, u praksi bila granica iznad koje se eksproprirala zemlja.)

Najveći prosjek preko maksimuma imala je Slovenija i Bosna, gdje ima dosta pašnjačkih i šumskih površina. Međutim, to nas ne bi smjelo zavesti na krive zaključke.

Ako su, naime, zemljoradnička gazdinstva posjedovala šumu, njima se ostavljao znatan dio šume. U NR Hrvatskoj, na primjer, seljačkim se gazdinstvima u brdskim predjelima ostavljalo 15 ha šume, a u nizinskim krajevima 8 ha šume. Međutim, taj se maksimum povećavao, ako je obitelj bila brojnija, zatim kod slabijih šuma (šikare, makije, mlade, brdske šume i t. d.) ili šuma, koje su udaljene od prometnih putova.

Sastav se cjelokupnog zemljišnog fonda vidi iz tabele 5.

Tabela 5.

Zemljišni fond prema vrstama posjeda

	Vrst posjeda	NR Srbija s Kosmetom		AP Vojvodina		NR Hrvatska		LR Slovenija		NR BiH		NR Makedonija		NR Crna Gora		FNRJ	
		broj posjeda	površina u ha	broj posjeda	površina u ha	broj posjeda	površina u ha	broj posjeda	površina u ha	broj posjeda	površina u ha	broj posjeda	površina u ha	broj posjeda	površina u ha	broj posjeda	površina u ha
1	Veleposjedi privatnika	139	8.844	1.193	84.712	391	51.249	307	42.321	322	17.844	381	32.744	5	217	2.738	237.931
2	Posjedi banaka i slično . . .	90	1.881	83	2.620	371	55.072	245	18.024	149	3.801	34	3.326	30	1.197	1.002	85.921
3	Posjedi crkava, manastira i sl.	140	18.696	679	34.522	694	48.328	431	48.657	121	5.607	684	14.010	22	3.547	2.771	173.367
4	Zemljoradnički posjedi preko maksimuma	1.170	18.820	5.695	74.189	715	10.537	167	4.108	260	4.227	701	9.600	13	2.571	8.721	124.032
5	Nezemljoradnički posjedi . .	2.331	14.134	4.957	42.839	2.570	18.891	1.205	13.836	1.608	11.301	1.807	11.339	80	1.284	14.498	113.924
6	Nestali vlasnici	44	502	536	8.638	1.844	7.557	50	293	2.093	8.868	371	6.447	—	—	4.938	32.305
7	Njemački posjedi	1	193	68.035	389.250	20.457	120.977	6.703	114.993	3.523	12.779	—	—	—	—	98.719	638.192
8	Konfiscirano presudom narodnog suda	35	380	3.860	22.951	2.439	41.290	1.744	19.124	1.960	9.050	—	—	249	1.660	10.287	94.455
9	Državno zemljište izdvojeno za fond	8	264	8	1.575	208	3.433	96	4.661	11	2.229	—	—	—	—	331	12.232
10	Posjedi ostavljeni od kolonista	1	3	2.347	7.116	8.238	19.735	195	461	3.802	20.195	223	2.180	—	—	14.806	49.690
11	Zemljišne zajednice	—	—	—	—	56	1.345	—	—	—	—	—	—	—	—	56	1.345
12	Stranih državljana	—	—	—	—	—	—	—	—	1.631	14.588	—	—	—	—	1.631	14.588
13	Zemlje po Zakonu o reviziji	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6.777	21.789	—	—	6.777	21.789
14	Darovanja i slično	—	—	—	—	—	12.096	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12.096
	Ukupno. . .	3.959	64.017	37.393	668.412	37.923	390.510	11.143	266.478	15.480	110.559	10.978	101.435	399	10.476	167.275	1,611.867

Strukturu zemljišnog fonda prema vrstama posjeda, što su u njega ušle, prikazuje tabela 6.

TABELA 6.

Zemljišni fond prema vrstama posjeda

	u postocima
Eksproprirano	45,6
od toga: privatni veleposjed	14,8
posjedi crkava i manastira	10,7
zemljiš. posjedi preko maks.	7,7
nezemljorad. posjedi	7,1
posjedi hanaka	5,3
Konfiscirano	46,5
od toga: njemački posjedi	39,6
presudom narodnih sudova	5,9
Ostalo	7,9
od toga:	
posjedi ostavljeni od kolonista	3,1
nestali vlasnici	2,0
po zakonu o reviziji	1,3
stranih državljana	0,9
darovanja	0,8
državno zemljište za fond	0,7
zemljišne zajednice	0,1

Najviše zemlje u zemljišnom fondu imala je AP Vojvodina (41,47%), zatim NR Hrvatska (24,23%) i NR Slovenija (16,54%). Zatim su dolazile NR Bosna i Hercegovina (6,85%), NR Makedonija (6,29), NR Srbija (3,96%) i NR Crna Gora (0,66%).

Prije nego što počnemo iznositi podatke o raspodjeli zemljišnog fonda, valja nam ukazati na neke faktore, koji su uvjetovali raspodjelu u pojedinim krajevima. Tu u prvom redu mislimo na količinu obradive zemlje i postotak šuma u zemljišnom fondu. To pokazuje tabela 7.

Dok Vojvodina ima više od jedne trećine obradive zemlje u zemljišnom fondu, dotle Crna Gora, Srbija i Slovenija u njemu imaju prosječno tek 1% obradive zemlje. Zemlje nije bilo mnogo više ni u Bosni i Hercegovini (3,06%) niti u Makedoniji (6,79%). 237.000 ha obradive zemlje u Hrvatskoj ne predstavlja neku značajniju površinu, budući da je Hrvatska imala preko 200.000 siromašnih seljaka s posjedom manjim od 2 ha. Jedino je Vojvodina sačinjavala vakuum, u koji se uskoro slila kolonistička bujica.

Tim zemljišnim fondom, koji se u Vojvodini počeo stvarati krajem godine 1944., upravljala je u prvo vrijeme glavna poljoprivredna komisija. Stvorena godine 1944. ona je pred sobom imala ogromni zadatak: trebalo je privesti obradi blizu 800.000 ha napuštene zemlje u Vojvodini i Srijemu. I vjerovatno da u čitavom svijetu nije bilo tolikog poljoprivrednog dobra s jednom direkcijom, koje bi u isto vrijeme raspolagalo s tako malim brojem i strojeva za obradu zemlje i zaprežne stoke

Tabela 7.

Struktura zemljišnog fonda

Republika	Obradive zemlje			Šume u ha	Odnos obradive zemlje i šuma u %
	U zemljišnom fondu[8]	God. 1936.[9]	%		
1	2	3	2 : 3	4	4 : 2
NR Srbija	32.213	3,789.000	1,02	24.804	77
AP Vojvodina . . .	666.040	1,980.000	33,67	2.372	0.3
NR Hrvatska	237.017	3,278.000	7,53	153.493	65
NR Slovenija	97.233	827.000	1.17	169.245	174
NR BiH	76.318	2,485.000	3,06	34.196	44
NR Makedonija . . .	101.333	1.486.000	6,79	—	—
NR Crna Gora . . .	4.742	611.000	0,77	5.733	121
FNRJ	1,221.896	14,456.000	8,45	389.843	32

i radne snage. Radeći neposredno iza fronta, u teškim ratnim uvjetima, često bez provjerenih kadrova i s malim iskustvom, trebalo je da komisija spriječi razvlačenja i upropaštavanje narodne imovine, te da organizira svjetvu i žetvu. Ona je u tom i uspjela, iako je bilo znatnih poteškoća s neodgovornim ljudima, koji su kasnije osuđeni za svoj prljavi rad. Glavna je poljoprivredna komisija likvidirana u kolovozu 1946., kad je kolonizacija uglavnom bila dovršena.

U drugim krajevima naše zemlje upravljale su napuštenom zemljom središnje (centralne) uprave zemljišnog fonda preko svojih ispostava-rajonskih uprava. Te su ispostave djelovale tokom godine 1945. i 1946. tamo, gdje su postojali veći kompleksi napuštene i neobrađene zemlje. Posljednje su uprave rasformirane tokom godine 1947., kad su uglavnom bili dovršeni radovi na raspodjeli fonda.

Znatan dio zemljišnog fonda davao se privremeno na obradu mjesnim agrarnim interesentima. Zemlja bi se tim seljacima privremeno nadjeljivala sve do donošenja konačne odluke o podjeli zemljišnog fonda. U nekim se oblastima privremena podjela zemlje gotovo nije razlikovala od konačne. Znatnije su se izmjene morale izvršiti samo u krajevima, gdje je agrarnih interesenata bilo mnogo, a zemlje malo (na pr. u Hrvatskom Zagorju).

[8] U ovaj je broj uključeno 40.592 ha neplodnog tla, za koje nemamo podatke, kako je raspoređeno po republikama.

[9] Podaci iz poljoprivredne godišnje statistike za godinu 1936. Činilo mi se, da ova godina najtočnije odražava poljoprivredne površine nakon rata, budući da su se za vrijeme rata zapustili mnogi uređaji, plodored iskvario, a mnoga zemlja godinama ostala neobrađena i negnojena.

III. PODJELA ZEMLJIŠNOG FONDA

Zemljišni se fond agrarne reforme i kolonizacije upotrebio, da se:

1. poboljša položaj seoske sirotinje,

2. koloniziraju obitelji iz siromašnih krajeva, gdje zemlje nije bilo dovoljno,

3. ojača socijalistički sektor, kako davanjem zemlje SRZ-ama, tako i proširenjem odnosno stvaranjem državnih poljoprivrednih dobara. Posebnu ulogu tu ima materijalno osiguranje naučnih, zdravstvenih i socijalnih ustanova, kao što su dječji domovi, popravni zavodi i t. d.

Postupak oko podjele zemlje bio je ovakav:

Iz zemljišnog fonda prvo su izdvojene površine za saveznu kolonizaciju. Zakon je predvidio, da se zemlja pripadnika Njemačkog Reicha u Banatu, Bačkoj i Srijemu prvenstveno naseli kolonistima-borcima Jugoslavenske armije, koji se »prijave i obavežu, da će zemlju naseliti i sa svojom porodicom obrađivati«.

Prijave za dodjeljivanje zemlje podnosile su se mjesnom NO-u, koji je ovjerovio činjenice i molbu uputio republičkoj vladi. Ova je davala svoje mišljenje i slala prijedlog Saveznom ministarstvu kolonizacije. Ministarstvo kolonizacije, koje se kasnije pretvorilo u Komisiju za provođenje agrarne reforme i kolonizacije pri Predsjedništvu Vlade FNRJ, donosilo je konačnu odluku. Za ovu – saveznu – kolonizaciju bilo je predviđeno 500.000 kat. jutara, no Agrarni je savjet DFJ stvarno izdvojio nešto preko 408.000 k. j. (235.000 ha). Agrarni je savjet određivao, koliko će koja republika uputiti kolonista i u koji kraj. Samu kolonizaciju vršila je glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodinu, koju je imenovao Agrarni savjet.

Preko kotarskih i mjesnih komisija za naseljavanje boraca ona je upućivala koloniste u njihova naselja, te je vršila raspodjelu hrane, stambenih zgrada, pokućstva i ostalog.

Prijevoz je kolonista bio besplatan, na teret Agrarnog savjeta. Na važnijim stanicama bile su organizirane prolazne kuhinje za ishranu kolonista. Računa se, da je na taj način preseljeno preko 350.000 ljudi (246.000 saveznih kolonista i 23.000 obitelji unutarnjih kolonista). O brzini tog naseljavanja svjedoče neki izvještaji u dnevnoj štampi: tako na primjer »Borba« javlja 25. IX. 1945. (mjesec dana nakon donošenja Zakona!) da je u 10 dana stiglo u Vojvodinu 10.000 kolonista.

Zemljište se odmah upisivalo u zemljišne knjige na ime onoga, kome je zemlja dodijeljena, čista od svih dugova, koji su dotičnu zemlju eventualno teretili. Da bi se taj posao što brže i bolje izvršio, radila su pri glavnoj komisiji za naseljavanje boraca u Novom Sadu 32 geometra i 110 administrativnih činovnika. Oni su izradili elaborate za zemljišnoknjižne sudove. Pri unošenju podataka uvijek se unosila zabrana, da se zemljište ne može u roku od 20 godina razdijeliti, prodati, dati u zakup ili založiti, niti u cjelini, niti djelomično (čl. 24. Zakona).

Ukupno su se u Vojvodinu naselile 41.633 kolonističke obitelji s preko 246.000 članova. Detaljan uvid u mjesta naseljavanja pruža nam tabela 8. (Podaci potječu iz arhive glavne komisije za naseljavanje boraca u APV).

Tabela 8.

Savezni kolonisti

(Broj obitelji i članova prema republikama iz kojih dolaze)

	Dolaze iz	B i H		Hrvatska		Crna Gora		Srbija		A. P. V.		Makedonija		Kosmet		Slovenija		Ukupno	
	Naselili se u srezu	broj obitelji	broj članova	broj obitelji	broj članova	broj obitelji	broj članova	broj obitelji	broj članova	broj obitelji	broj članova	broj obitelji	broj članova	broj obitelji	broj članova	broj obitelji	broj članova		
1	Kikinda	2.450	16.503	27	156	2	14	42	188	100	468	8	44	—	—	—	—	2.629	17.373
2	Vršac	121	646	108	501	13	73	765	4.344	124	450	249	1.521	1	10	314	1.418	1.695	8.963
3	Sečanj	1.885	11.967	88	552	20	129	98	539	80	297	90	520	2	12	31	160	2.294	14.176
4	Zrenjanin Begej	919	6.428	6	27	2	14	21	88	63	275	17	80	—	—	1	10	1.029	6.922
5	Zrenjanin Tamiš	1.582	9.679	14	48	—	—	16	73	57	230	5	28	3	19	—	—	1.677	10.077
6	Kovin	36	189	55	235	23	103	751	4.449	13	69	8	38	4	32	—	—	890	5.120
7	Pančevo	189	1.032	86	515	46	250	1.231	6.943	42	212	1.143	7.195	—	—	7	33	2.744	16.185
8	Novi Kneževac	101	567	—	—	—	—	12	49	43	166	—	—	—	—	—	—	156	782
9	Alibunar	10	51	14	71	—	—	565	3.215	5	23	18	94	3	17	—	—	615	3.471
	BANAT	7.293	47.062	398	2.105	106	588	3.501	19.893	527	2.190	1.538	9.520	13	90	353	1.621	13.729	83.069
10	Kula	479	2.853	381	2.086	3.437	27.010	145	765	98	403	38	222	20	152	—	—	4.598	33.491
11	Novi Sad	1.012	6.243	155	752	446	2.196	22	108	380	1.530	9	46	5	28	1	3	2.030	10.906
12	Senta	7	51	5	20	6	31	—	—	14	55	—	—	—	—	—	—	32	157
13	St. Bečej	3	15	3	7	—	—	—	—	33	138	—	—	—	—	—	—	39	160
14	Žabalj	264	1.539	6	22	2	9	—	—	218	843	8	43	—	—	—	—	498	2.456
15	Bačka Palanka	2.440	15.909	15	71	5	25	16	60	59	256	34	179	—	—	2	5	2.569	16.500
6	Sombor	70	379	5.268	30.503	9	51	47	229	58	218	41	246	—	—	—	—	5.495	31.631
17	Subotica	4	22	364	2.071	—	—	—	—	9	29	—	—	—	—	—	—	377	2.122
18	Bačka Topola	21	104	20	117	1.202	6.512	24	123	8	27	1	6	6	34	—	—	1.282	6.923
19	Odžaci	877	5.222	1.634	9.741	24	131	2.410	15.058	50	222	6	40	1	6	—	—	5.002	30.420
	BAČKA	5.177	32.337	7.851	45.390	5.131	35.965	2.664	16.343	927	3.721	137	782	32	220	3	8	21.922	134.766
20	Vukovar	9	42	2	7	—	—	—	—	14	60	—	—	—	—	—	—	25	109
21	Zemun	348	2.086	282	1.575	86	514	163	758	401	1.817	1	2	—	—	—	—	1.284	6.770
22	Sremska Mitrovica	3	19	5	26	—	—	—	—	483	1.912	—	—	—	—	3	18	492	1.968
23	Stara Pazova	417	2.654	381	1.917	62	313	105	520	1.198	5.254	5	42	2	6	1	11	2.173	10.718
24	Ruma	273	1.497	326	1.690	9	45	39	227	1.009	4.332	1	6	—	—	3	12	1.657	7.787
25	Šid	14	57	34	158	—	—	—	—	303	1.204	—	—	—	—	—	—	351	1.419
	SRIJEM	1.064	6.355	1.030	5.373	157	872	307	1.505	3.408	14.569	7	50	2	6	7	41	5.982	28.771
	Ukupno	13.534	85.754	9.279	52.868	5.394	37.425	6.472	37.741	4.862	20.480	1.678	10.352	47	316	363	1.670	41.633	246.606

Najviše je saveznih kolonista došlo iz NR Bosne i Hercegovine (34,8% kolonista), Srbije (23,6% – od toga APV 8,3% i Kosmet 0,1%) i NR Hrvatske (21,4% kolonista). Razmjerno je velik broj Crnogoraca (15,2%) i Makedonaca (4,2%). Slovenaca je bilo malo (samo 6,7% od ukupnog broja kolonista).

Neke značajne podatke pruža nam i brojnost kolonističkih obitelji. Najviše je članova imala kolonistička obitelj iz Crne Gore (prosječno 6,92 člana u jednoj obitelji), zatim Kosmeta (6,72), BiH (6,33) i Makedonije (6,17 članova u jednoj obitelji).

Kolonistička obitelj iz uže Srbije ima već manje članova (5,83); približno toliko u prosjeku ima i obitelj iz Hrvatske (5,69). Znatno za prosjekom zaostaju kolonističke obitelji iz Slovenije (4,6) i AP Vojvodine (4,21).

Ako pozornije promotrimo red, opazit ćemo, da je veličina obitelji u obrnutom razmjeru s životnim prilikama seoske obitelji u pojedinim našim krajevima. Broj obitelji, koji je kolonizacijom obuhvaćen, zacijelo daje takvom zaključku određenu potvrdu.

Ako uporedimo podatke o broju domaćinstava i članova obitelji 15. I. 1949. (kad su se popisivala sva gazdinstva s posjedom većim od 500 m²) s podacima o naseljavanju kolonista, dobit ćemo interesantnu analizu. Svježi gorštaci, s brojnom obitelji, oštro odudaraju od obitelji starosjedilaca, koji su racionalizirani i što se tiče potomstva.

Evo samo nekoliko karakterističnih srezova:

Od ukupnog broja *poljoprivrednog* stanovništva Vojvodine kolonisti čine u srezu

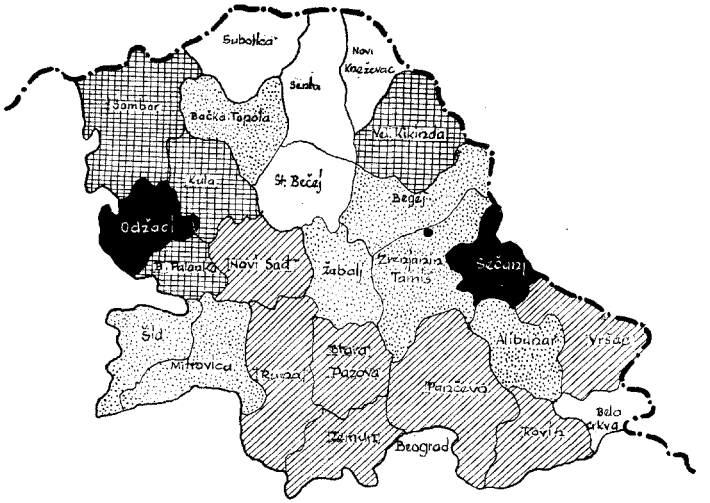
	% obitelji	% stanov.	Razlika
Sečanj	37,54	53,08	+ 16,54
Kula	31,58	56,85	+ 24,27
Sombor	31,60	46,12	+ 14,52
Bačka Palanka	30,75	46,16	+ 15,41
Vršac	18,15	21,44	+ 3,29
Novi Sad	10 25	15,82	+ 5,57
Ruma	12.30	14,68	+ 2,38

Lako ćemo primijetiti, da je malo povećanje u kotarima, u kojima su se naselili kolonisti iz pretežno bogatijih predjela (APV, Slovenija, djelomično i NR Hrvatska), dok je neobično veliko u kotarima s doseljenim Crnogorcima i Bosancima. Grafikoni 2. i 3. prikazuju ovaj odnos broja kolonističkih obitelji i članova u broju poljoprivrednog stanovništva APV *na zoran način.*

Priložena »kolonistička karta Vojvodine« prikazuje glavne centre naseljavanja kolonista *prema njihovu porijeklu kao i brojnost pojedinih* grupa. Iz karte se jasno vidi, da su kolonisti naseljavani uglavnom homogeno s obzirom na svoje porijeklo i da se obično grupiraju u 2–3 sreza. Izuzetak čine samo savezni kolonisti iz same Vojvodine.

Grafikon 2.

Kolonistička domaćinstva u APV

Legenda:

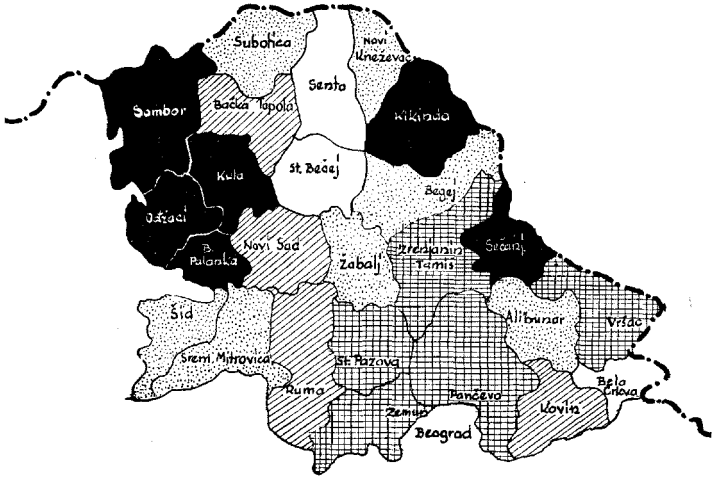
Kolonisti čine: od ukupnog broja domaćinstava sa zemljišnim posjedom (stanje 15. I. 1949.)

- više od 35%
- 20—35%
- 10—20%
- 2—10%
- manje od 2%

Međutim narodna vlast nije ostala na tom, da je dala samo golu ledinu agrarnom interesentu, odnosno kolonisti. Ona mu je dala sve mogućnosti da obradi zemlju, koju je dobio: dobio je kuću, osigurana mu je prehrana do žetve, kao i minimum stoke, koji mu je bio potreban. Preko štampe i masovnih organizacija upoznavao se s karakterom zemlje, na koju dolazi i što ona zahtijeva s obzirom na obradbu. Dakako da time nisu prve godine osigurani rekordni prinosi, ali ipak je po-

Grafikon 3.

Kolonisti u stanovništvu APV

Legenda:

Kolonisti čine: od ukupnog broja domaćinstava sa zemljišnim posjedom (stanje 15. I. 1949.)

- više od 35%
- 20—35%
- 10—20%
- 2—10%
- manje od 2%

mognuto. Uspjele su se izbjeći i neke pogreške, koje su učinjene pri staroj agrarnoj reformi. Tada se svakom kolonisti dalo prosječno 1.024 dinara za pripomoć u organizaciji novog gazdinstva. To nije bilo dovoljno, pa se kolonista zaduživao kod zelenaša. (Kod zelenaša zato, što mu drugi nisu htjeli davati zajam na zemlju, koja nije upisom u zemljišne knjige postala njegova.) To je dovelo većinu bivših kolonista u fiktivno vlasništvo zemlje, jer je sav eventualni prihod odlazio na vraćanje zelenaških kamata. Ovaj put uspjelo se tome izbjeći davanjem široke pomoći kolonistima. Prema nepotpunim podacima dato je na

teritoriju Hrvatske i Vojvodine potpuno besplatno 72.158 stambenih zgrada s cjelokupnim kućnim inventarom, 58.455 gospodarskih zgrada i t. d. Navodi se 200.000 stolica, 80.000 stolova i t. d.

Od poljoprivrednog inventara kolonisti su dobili 24.631 konja, 43.100 goveda, 74.650 svinja i 37.280 ovaca. Od poljoprivrednog oruđa kolonistima je dato: 6.200 sijačica, 2.637 kosačica, 26.935 plugova, 11.439 kola, i drugog alata i mašina 135.703 komada. Kolonisti u AP Vojvodini i NR Hrvatskoj primili su u prvo vrijeme (t. j. od naseljavanja pa do žetve) 14.520 tona pšenice u zrnu, 27.236 tona kukuruza, oko 2.000 tona brašna, 2.400 tona krumpira, 208.938 kg masti, ulja, slanine i suhog mesa, te niz drugih prehrambenih artikala u manjim količinama.

Jedan dio kolonista dobio je zemlju preoranu i zasijanu. Vrijednost tih radova procjenila se na 330 milijuna dinara, a vrijednost žetve na toj površini godine 1946. (koja je bila slaborodna) na 656 milijuna dinara.

Za najnužnije popravke kuća, za poboljšanje ishrane, nabavku stoke i alata pa za druge potrebe, kolonisti su iz fonda za obnovu zemlje dobili 308 milijuna dinara. (To su savezni i republički kolonisti u Hrvatskoj, Vojvodini i Sloveniji.) To je nekoliko puta veća suma od sume, što ju je stara Jugoslavija odvojila za kolonište u 10 godina kolonizacije. Ukupna vrijednost svega onog, što se dalo kolonistima, procijenjeno vrlo oprezno i prema nepotpunim podacima, iznosi oko jednu milijardu i 800 milijuna dinara. Prosječno tako na svaku koloniziranu obitelj otpada 25.600 dinara. (Napominjemo, da su to cijene iz godine 1946., koje su se formirale na osnovu cijena iz god. 1939. plus 30%.)

Ta materijalna opskrbljenost kolonista na novodobijenom posjedu uzrok je relativnoj stabilnosti novoosnovanog gazdinstva. Procenat je vraćanja kući nizak i iznosi oko 8% od ukupnog broja kolonista. Za stare Jugoslavije taj je procenat bio viši, iako seljak tada nije mogao birati između grada i sela, kao što je to mogao u poratnim godinama.

Pošto je zemlja izdvojena za saveznu kolonizaciju, ostali su veći kompleksi zemlje. U republičkim odjelima za agrarnu reformu i kolonizaciju odlučivalo bi se, da li će oni biti upotrebljeni za republičku kolonizaciju, ili za dodjelu zemlje mjesnim interesentima, ili za proširenje državnih poljoprivrednih dobara. Najčešće išla su sva tri oblika zajedno. Mi ćemo govoriti o svakome posebno.

Unutarnja (republička) kolonizacija nije bila tako brojna kao savezna, ali je u nekim republikama imala znatne razmjere. Iz Hrvatske, Slovenije i Vojvodine, na primjer, bilo je više republičkih no saveznih kolonista. Ovdje su se kolonizirali uglavnom seljaci iz bližih područja. Pregled ove kolonizacije daje tabela 9.

Tabela 9.

Unutarnja kolonizacija u NRH[10]

Preseljeno iz	Kolonizirano na području b. okruga					Ukupno		%
	Osijek	Brod	Daruvar	Bjelovar	Ostalo	obitelji	članova	
Slavonije	1.610	593	2.303	401	—	5.267	22.395	43
Hrv. Zagorja (sa dekolonistima) . .	2.228	1.520	744	184	18	4.692	28.072	39
Dalmacije	794	625	30	—	—	1.449	7.985	12
Ostalih krajeva . .	466	255	—	39	43	773	9.162	6
Ukupno . . .	5.098	3.323	3.077	624	61	12.183	67.617	100

Značajno je, da je gotovo polovica svih kolonista došla iz same Slavonije. To su pretežito bili seljaci iz brdovitih krajeva međurječja, koji su poslije rata preselili u nizinu, uglavnom u blizini dotadašnjih svojih posjeda.

U ostalim republikama unutarnja kolonizacija nije bila tako brojna, ali je imala svojih osebujnosti. Tako je u Makedoniji bilo 1.036 kolonista, koji su dobili prosječno po 9,7 ha zemlje. U prosjeku dakle više nego savezni kolonisti.

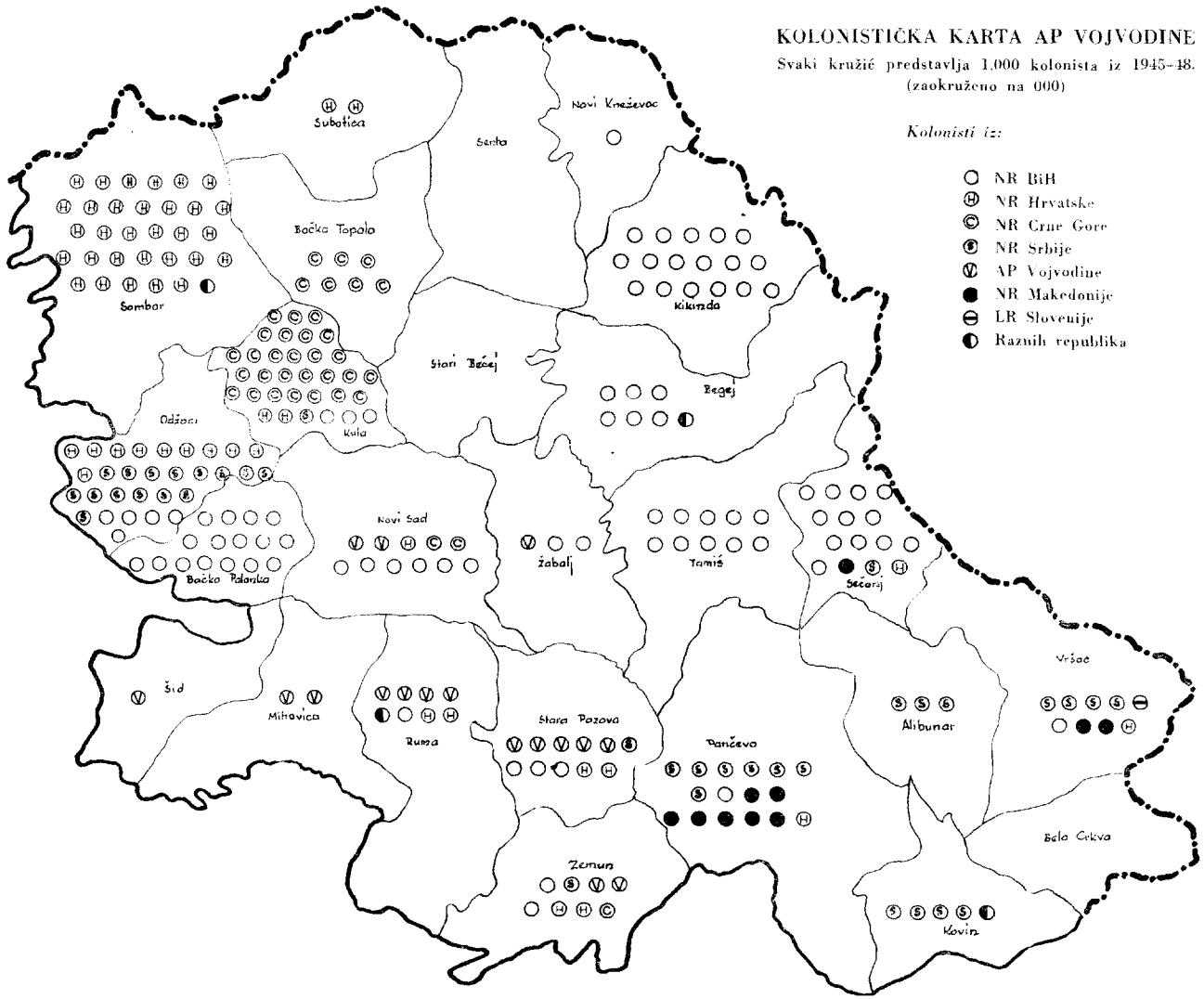
Inače taj prosjek iznosi kod:

1260 kolon. obitelji u B i H . .	4,36	ha po posjedu
2866 kolon. obitelji u LR Sloveniji	3,9	ha po „
7031 kolon. obitelji u AVP . .	4	ha po „
10708 kolon. obitelji u NRH . .	3,6	ha po „

Više od četvrtine zemljišnog fonda podijelilo se mjesnim agrarnim interesentima. Postupak oko podjele ove zemlje bio je ovakav: mjesni odbori agrarnih interesenata sastavili bi popise interesenata u svom mjestu s naznakom broja članova u obitelji i veličine posjeda; potom bi kotarska komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju održala sastanke s agrarnim interesentima i ostalim zainteresiranim i tu utvrdila, tko ima pravo na dodjelu zemlje i na koju površinu.

Na osnovu te odluke agrarni su interesenti dobivali zemlju u vlasništvo, ukoliko je već i prije nisu dobili na obradu. Veličina parcele, što ju je agrarni interesent dobijao, zavisila je od raspoloživog zemljišnog

[10] U ovaj je broj uključeno 1.475 saveznih kolonista, iz NRH, za koje nemamo drugih podataka, no da su se naselili na području Baranje.

KOLONISTIČKA KARTA AP VOJVODINE
Svaki kružić predstavlja 1.000 kolonista iz 1945–48.
(zaokruženo na 000)
Kolonisti iz:
NR BiH
NR Hrvatske
NR Crne Gore
NR Srbije
AP Vojvodine
NR Makedonije
LR Slovenije
Raznih republika
Subotica
Santa
Novi Kneževac
Bačka Topola
Sombor
Kikinda
Stari Bečej
Bečej
Odžaci
Kula
Novi Sad
Žabalj
Tamiš
Bačko Petrovo Selo
Šid
Mihovica
Ruma
Stara Pazova
Pančevo
Alibunar
Vršac
Zemun
Bela Crkva
Kovin

fonda, od brojnosti njegove obitelji, pa od toga, koliko je on sam imao zemlje. Kako su ovi faktori djelovali u pojedinim krajevima, može se vidjeti iz tabele 10, 11 i 12.

Tabela 10.

Podjela zemlje bezemljašima

	Broj nadijeljenih	Površina u ha	Prosječno na 1 obitelj
NR Srbija	2.615	3.318	1,26
AP Vojvodina	48.325	124.217	2.57
LR Slovenija	19.761	17.227	0,87
FNRJ	70.701	144.762	2,04

Najviše su zemlje bezemljaši dobili, kako se vidi, u AP Vojvodini, gdje je zemljišni fond bio najveći. Gotovo ista slika pokazuje se i kod davanja zemlje sŕromašnim seljacima.

Tabela 11.

Podjela zemlje agrarnim interesentima (nadopuna)

	Broj nadijeljenih	Površine u ha	Prosječno na 1 obitelj
NR Srbija	19.051	19.103	1.00
AP Vojvodina	41.508	76.966	1,85
NR Slovenija	195	789	4,04
NR Makedonija	18.450	43.714	2,37
NR Crna Gora	807	760	0,95
FNRJ	80.001	141.332	1,76

Upada u oči, da su agrarni interesenti, koji su dobili nadopunu u NR Sloveniji, dobili prosječno više zemlje no bezemljaši. No čini mi se, da je tu u pitanju griješka. Inače su prosječno najviše dobili nadopune seljaci u Makedoniji i AP Vojvodini.

Za dio Srbije, Bosnu i Hercegovinu pa Hrvatsku nema podataka, da li je onaj, tko je dobio zemlju, posjedovao nešto zemlje prije no što ju je dobio. Iznosimo ove podatke u tabeli 12.

Tabela 12.

Podjela zemlje (nerazgraničeno)

	Broj nadijeljenih	Površina u ha	Prosječno na 1 obitelj
NR Srbija	4.926	7.336	1,5
NR Hrvatska	95.915	94.002	0,97
NR BiH	11.662	19.605	1,7
Ukupno . . .	112.513	120.943	1,07

Hrvatska, kao zemlja sitnoga posjeda, imala je ogroman broj siromašnih seljaka. Zato je broj nadijeljenih velik, no i njima dodijeljene površine su male. Sudeći po prosjeku bit će da je veći dio nadijeljenih seljaka u NR Srbiji bio bez zemlje.

Na kraju, potrebno je ipak dodati jednu opasku. Unatoč velikom broju nadijeljenih seljaka i unatoč velikom broju kolonista, agrarna reforma nije bila zamišljena i ostvarena kao mjera za očuvanje seljaštva kao klase. Više od polovice zemljišnog fonda dobila su državna poljoprivredna dobra, zdravstvene i socijalne ustanove. Ta se zemlja većim dijelom priključila već postojećim gospodarski racionalnim posjedima državnog sektora. Usto treba istaći, da je preko 46.000 ha zemlje dato našim prvim seljačkim radnim zadrugama. To je bila zemlja u većim kompleksima, na kojoj su pioniri radnog zadrugarstva stekli dragocjena iskustva, od kojih su polazile sve kasnije zadruge.

Podjelu zemljišnog fonda po republikama i grupama nadijeljenih prikazuje tabela 13, dok tabela 14 prikazuje u relativnim brojevima grupirane iste podatke.

IV. UREĐENJE SPECIJALNIH VLASNIČKIH ODNOSA

Posebni su problem predstavljali agrarni odnosi u primorskom dijelu države. Ovdje se održao kolonat – posebni i specijalni odnos vlasnika i najamnika, koji vuče svoje pravno porijeklo još od rimske emphiteuse. Vlasnik ovdje daje zemlju najamniku na trajnu obradu, s time da mu ovaj daje neki dio priroda sa zemlje (količina znatno varira od jedne desetine pa do jedne polovice).

U Dalmaciji se kolonat počeo rješavati godine 1930. Težaci su tada prijavljivali zemlju, na kojoj je takav odnos postojao. Nakon obično dugog postupka dobivali su tu zemlju u vlasništvo s time, da je jedan dio platila država, a drugi oni sami. Do godine 1941. bilo je razriješeno 85.000 kolonatskih odnosa od oko 130.000 prijavljenih.

Tabela 13. *Raspodjela zemljišnog fonda*

		NR Srbija s Kosmetom		AP Vojvodina		NR Hrvatska		NR Slovenija		NR BiH		NR Makedonija		NR Crna Gora		FNRJ	
		broj nadijeljenih	površina u ha	broj nadijeljenih	površina u ha	broj nadijeljenih	površina u ha	broj nadijeljenih	površina u ha	broj nadijeljenih	površina u ha	broj nadijeljenih	površina u ha	broj nadijeljenih	površina u ha	broj nadijeljenih	površina u ha
1	Agrarnim interesentima data nadopuna	19.051	19.092	41.508	72.966	—	—	195	789	—	—	18.450	43.714	807	760	80.001	141.332
2	Agrarni interesenti bezemljaši	2.615	3.318	48.325	124.217	—	—	19.761	17.227	—	—	—	—	—	—	70.701	144.762
3	Bezemljaši i nadopuna (neraz-graničeno)	4.926	7.347	—	—	95.915	94.092	—	—	11.662	19.605	—	—	—	—	112.513	120.943
4	Savezni kolonisti	—	—	41.633	235.910	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	42.587	235.910
5	Unutarnji kolonisti	—	—	7.031	28.208	12.183	47.109	2.866	11.280	1.250	5.502	1.036	10.038	—	—	24.376	102.137
6	Seljačke radne zadruge	7	5	—	28.201	—	8.160	36	6.579	29	3.259	—	—	—	467	72	46.671
	Ukupno	26.592	29.762	137.951	493.502	99.598	149.271	22.822	35.875	12.922	28.366	19.486	53.752	807	1.227	330.250	791.755
7	Državnim poljoprivrednim dobrima	50	7.193	—	147.129	—	68.813	—	22.710	23	15.279	44	40.638	—	1.893	117	303.685
8	Zdravstvenim i prosvjetnim ustanovama	186	493	—	8.659	—	5.098	—	2.607	49	2.423	—	—	—	91	235	19.381
9	Državnim ustanovama	244	1.760	—	2.650	—	13.845	—	1.708	20	295	—	1.016	—	177	264	21.441
10	Šume	—	24.804	—	2.372	—	153.493	—	169.245	—	34.196	—	—	—	5.733	—	389.843
11	Nova naselja u Bačkoj, neraz-dijeljena zemlja u BiH i zemlja, koja zbog raspar-čanosti nije dijeljena	—	—	—	14.100	—	—	—	34.303	—	29.995	—	5.927	—	1.354	—	85.679
	Ukupno	—	34.254	—	171.910	—	241.239	—	230.503	—	82.149	—	47.581	—	9.248	—	820.029
	Sveukupno . . .	—	64.017	—	668.412	—	390.510	—	266.478	—	110.514	—	101.333	—	10.475	—	1,611.784

Tabela 14.

Raspodjela zemljišnog fonda prema grupama nadijeljenih

(u % i N. R.)

Podijeljeno	NRS (i Kosm.)	APV	NRH	LRSl.	NR BiH	NR Mak.	NR C.G.	FNRJ
Agrarnim interesentima	46,5	30,1	24,1	6,4	17,7	43,1	7,25	25,3
Kolonistima	—	39,5	11,9	4,3	5,0	9,9	—	21,0
SRZ	0,008	4,2	2,1	2,5	3,0	—	4,45	2,9
Ukupno I. . . .	46,5	73 8	38,1	13,2	25,7	53,0	11,7	49,2'
Državna poljoprivredna dobra	11,2	22,1	17,7	8,6	13,8	40,1	18,07	18,8
Zdravstvenim, socijalnim i državnim ustanovama	3,5	1,7	4,9	1.7	2,5	1,0	2,5	2,5
Šume	38,8	0,3	39,3	63.6	30.9	—	54,7	24,2
Nerazdijeljeno	—	2,1	—	12,9	27,1	5 9	12,9	5,3
Ukupno II. . . .	5,35	26,2	61,9	86,8	74,3	47.0	78,3	50,8
Sveukupno . . .	100	100	100	100	100	100	100	100

U Istri kolonatski odnos između dva rata ne samo da nije razriješen, već se na novonastalim talijanskim latifundijama razvijao sličan oblik zemljišne zavisnosti. Osim toga na tisuće slavenskih seljačkih gazdinstava bilo je prodato na dražbama, a na njihovo se mjesto doseliše Talijani.

Zakonom o ukidanju agrarnih odnosa na području Dalmacije i Hrvatskog Primorja preostali se kolonatski odnosi vrlo brzo razriješiše. Oblasna skupština za Istru[11] donijela je 25. XI. 1946. odluku o uređenju agrarnih odnosa i poništenju dražbi na području oblasnog narodnog odbora za Istru.

Na osnovu zakona 33.753 težaka u Hrvatskom Primorju, Dalmaciji i Istri zatražila su, da im se u trajno vlasništvo dodijeli 59.356 zemljišnih čestica s površinom od 27.986 ha. Ovo je zemljište dotada bilo vlasništvo 15.517 vlasnika.

U Istri se osim toga tražilo razrješenje napoličarskog odnosa, pa poništavanje prisilnih dražbi iz vremena talijanske okupacije. Rezultat vršenja obiju odluka iskazan je u tabeli 15.

[11] Tada još nije bio potpisan mirovni ugovor, pa se zakoni NRH nisu protezali na Istru.

Tabela 15.

Kolonatski odnos u	Broj		Površina u ha						
	obitelji	članova	oranica, vrtova	vinograda	livada	pašnjaka	šuma	neplodno tlo	Ukupno
Dalmaciji	29.648	130.639	6.794	4.109	320	5.486	2.446	198	19.363
Hrv. Primorju	2.357	9.674	407	424	17	1.060	34	1	1.943
Istri	1.748	7.416	1.984	474	518	1.175	2.500	29	6.680
Ukupno . . .	33.753	147.729	9.185	5.007	865	7.721	4.980	228	27.986
Napoličarski odnos u Istri	1.450	6.747	765	198	168	419	376	515	2.241
Poništene dražbe u Istri	1.078	5.800	1.706	540	455	1.022	1.528	98	5.349
Ukupno . . .	36.281	160.276	11.696	6.045	1.488	9.022	6.884	341	35.576

Osim toga trebalo je ispraviti nepravdu učinjenu stanovništvu Makedonije i Kosmeta starom agrarnom reformom. Tamo se ponegdje u cilju kolonizacije oduzimala zemlja i siromašnom seoskom životu, a bilo je slučajeva, da se oduzeo dio kuće, da bi se u nju uselili kolonisti. Zakonom AVNOJ-a o reviziji dodjeljivanja zemlje kolonistima i agrarnim interesentima u Makedoniji i Kosovsko-metohijskoj oblasti bile su obuhvaćene 11.283 ranije kolonizirane obitelji. Nakon izvršene revizije:

a) 9.392 kolonista dobila su pravo da zadrže ili svu ili veći dio zemlje, potreban za izdržavanje gazdinstva.

b) 1.317 kolonista izgubilo je pravo na svu, odnosno veći dio zemlje. Oni su međutim stekli pravo da se koloniziraju u drugim krajevima zemlje.

c) 474-ci kolonista oduzeta je sva zemlja. To su većim dijelom bili nezemljoradnici, koji su zemlju dobili zbog usluga, koje su činili starom režimu ugnjetavajući tamošnje nacionalne manjine.

U Sloveniji uspjelo je zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji, pa kasnijim zakonom o likvidaciji viničarskih i kolonatskih odnosa likvidirati veći dio takvih odnosa; mnogi su dotadašnji viničari dobili zemlju kao agrarni interesenti. Međutim viničarstvo je samo formalno bilo ukinuto, stvarno je ono u raznim oblicima još uvijek postojalo u nekim krajevima.

Tako je na primjer posebni kolonatski odnos postojao u goričkim brdima, kojih su dvije trećine priključene Jugoslaviji, dok je preostala trećina, iako u njoj žive isključivo Slovenci, ostala pod Italijom. Kako su ovi krajevi bili Jugoslaviji priključeni mirovnim ugovorom tek 15. prosinca godine 1947., to su se sve donedavno sačuvali upravo feudalni

odnosi samo donekle ublaženi. Tamošnji je kolon sve do prvog svjetskog rata davao gospodaru 80% od vina, 50% bresaka i ostalog voća; 30 je dana besplatno radio na gospodarevu posjedu; na svaki je hektar obradive zemlje morao dati 600 kilograma uroda, pored toga još nekoliko kokošiju, pedesetak jaja, 2 purana i obligatni leno župniku. Iako je većina tih kolona poslije priključenja Jugoslaviji stupila u zadruge, ipak je sve do godine 1953. postojalo nekoliko desetaka kolonatskih odnosa. Sada su oni davali gospodaru 60% od spremljenog vina, 50% bresaka i 25% ostalog voća; obično su bili dužni obraditi gospodaru 3 hektara njegove zemlje, pa mu evetualno pomoći u drugom radu. Za korištenje gospodarskih zgrada morali su još posebno platiti u novcu.

Polufeudalni odnosi sačuvali su se i poslije agrarne reforme u Slovenskim Goricama, na Dravskom i Ptujskom polju, Pohorju i Halozama.

Posebni takozvani ofarski odnosi zadržali su se uglavnom u kotaru Maribor okolica. Ofar stanuje u kući gospodara i ponajčešće nema svoje stoke. Nema niti stalnog deputata u zemlji, već mu gospodar može svake godine otkazati. Radi na gospodarevu posjedu od ranog proljeća do jeseni.

Hubarski odnos sačuvao se na Pohorju. To je specijalni izraz za najamni posjed s nešto obradive površine, s livadama i pašnjacima, na kojima najamnik drži stoku. Za naplatu mora on služiti gospodaru na njegovu posjedu ili pak pri sječi u šumi.

Svi su ti preostali najamni odnosi likvidirani posebnim zakonom o razrješenju viničarskih i sličnih odnosa u Sloveniji, koji je donijela Ljudska skupština Slovenije 28. lipnja godine 1953.

V. REZULTATI IZVRŠENJA AGRARNE REFORME

Agrarna je reforma učvrstila savez radnika i seljaka, koji se kovao u Narodnooslobodilačkoj borbi. Stotine hiljada seljaka dobilo je zemlju i osjetilo, da je nova vlast narodna, te da su problemi seljaštva postali problemi čitave zajednice.

Dobijanje zemlje bila je najskrovitija čežnja siromašnog seljaka: i nije samo slučaj, što su u borbi za narodnu vlast najviše dali upravo oni najsiromašniji seljaci. Agrarna reforma doista nije prevarila u nadama tog siromašnog seljaka: likvidirani su i posljednji ostaci feudalnih odnosa, a žestoko je udareno i po pozicijama kapitalizma u poljoprivredi. Najjači njegov bastion, privatni i bankovni veleposjed pao je potpuno pod udarom agrarne reforme. Maksimumom zemljišnog posjeda ujedno je data i gornja granica napredovanju bogatog seljaka.

Prvi je put kod nas dosljedno izvršen princip, da zemlja pripada onome, tko je obrađuje. Ono malo državne zemlje, s obzirom na karakter te države, sigurno ne narušava taj princip.

No, ekonomski uzevši, agrarna se reforma nije mnogo razlikovala od prijašnjih zahvata te vrste. Ona je još više usitnila zemljišni posjed i opteretila zemlju većim brojem stanovništva. Privremeno razbijanje krupnog posjeda, kao i slaba obrada kolonističkog posjeda u prvim godinama, uvjetovali su pad proizvodnje i smanjenje tržnih viškova. Međutim, sve te mjere nisu bile potrebne samo iz političkih razloga, već i iz ekonomskih. Stotine tisuća hektara napuštene zemlje svakako je bilo najbolje dati da se obrade kolonistima, koji će biti zainteresirani za razvoj svog posjeda. A razvitak je pokazao, da su ta ista domaćinstva prvenstveno iz ekonomskih razloga prišla 2–3 godine kasnije formiranju krupnih gospodarstava na jednoj novoj, zadružnoj osnovi – koja je bila nezamišljiva za staru Jugoslaviju.

Sve su te promjene unekoliko izmijenile strukturu našeg zemljišnog posjeda. Kako je agrarna reforma zadirala u agrarno-imovinske odnose u zavisnosti od zatečenog stanja (a to se, kao što smo vidjeli, znatno razlikovalo), to ćemo nastale promjene bilježiti za svaku republiku posebno.

Kao osnova usporedbe poslužit će nam podaci popisa godine 1931. i popisa od 31. I. 1949.[12]

Sigurno je, da praćenje strukturnih promjena posjedovnih odnosa u tako dugačkom vremenskom razdoblju ima ozbiljnih nedostataka. Naime, teško je razlučiti, koliko je promjenama pridonijela agrarna hiperpopulacija (s poznatim svojim posljedicama), a koliko sama agrarna reforma. Usto je u vrijeme popisa godine 1949. postojalo i 58.000 gazdinstava u seljačkim radnim zadrugama, za koje nemamo podataka, kakve su veličine posjeda unijete u zadruge.

Sve to otežava uporedbu. No, unatoč tome mogu se vidjeti neki karakteristični odnosi, koji pokazuju kako je djelovala agrarna reforma i kolonizacija.

Započet ćemo sa Srbijom, koja kako smo vidjeli nije agrarnom reformom doživjela značajnijih promjena u posjedovnim odnosima, jasno uspoređujući to s drugim krajevima.

[12] Činilo nam se, da su podaci popisa stoke 31. I. 1949. realniji no oni iz općeg popisa godine 1948., barem što se tiče poljoprivrednih domaćinstava. Prema općem popisu godine 1948. kod nas ima 2,100.000 poljoprivrednih domaćinstava, a samo 9 mjeseci kasnije bilo ih je 204.000 više. Do tako različitih podataka došlo je zbog različitog statističkog gledanja na zanimanje starješine domaćinstva. Usto je popis stoke god. 1950. potvrdio, barem što se tiče broja poljoprivrednih gazdinstava, onaj popis iz god. 1949. Vjerojatno najtočniji popis, iz god. 1950., nismo mogli uzeti kao osnovu usporedbe zato, što u to doba imamo već velik broj domaćinstava u radnim zadrugama, pa je stanje teško usporediti s prijeratnim.

Kod preračunavanja podataka popisa iz god. 1931. na sadašnju administrativno-teritorijalnu podjelu nisu se mogla uzeti u obzir sva odstupanja u granicama između bivših i sadašnjih kotara, tako da su podaci samo približno točni.

Tabela 16.

Uporedni pregled broja poljoprivrednih gazdinstava u NR Srbiji (bez AP Vojvodine)

Domaćinstva s posjedom	31. III. 1931.		31. I. 1949.	
	broj	%	broj	%
do 2 ha	138.900	24,2	140.700	20.3
2,01 do 5 ha	214.900	37,5	271.588	39,2
5,01 do 10 ha	146.450	25,6	178.433	25,7
10,01 do 15 ha	—	—	50.457	7,4
više od 15 ha	—	—	43.583	6,3
10,01 do 20 ha	59.162	10.3	—	—
više od 20 ha	13.820	2,4	—	—
u SRZ	—	—	8.002	1,1
Ukupno . . .	573.232	100,0	692.789	100,0

Odmah zapažamo nekoliko značajki novoga stanja. Prije svega tu je znatan porast broja gazdinstava: za 18 godina nastalo je 120.000 novih domaćinstava. To je jasan znak agrarne hiperpopulacije i nemogućnosti odlaska u grad. No u ovako povećanom broju gazdinstava ukazuju se neki karakteristični odnosi:

a) Iako je agrarna reforma smanjila 1.170 zemljoradničkih posjeda preko maksimuma ipak zamjećujemo znatan porast (apsolutni i relativni) kategorije gazdinstava iznad 10 ha (72.982:94.040). To je nesumnjivo posljedica polarizacije seoskog posjeda u razdoblju od popisa da agrarne reforme.

b) Međutim, drugog kraka ovog procesa nema. Točnije, nije tako izrazit. Naime, stvorilo se samo 1800 novih siromašnih gazdinstava do 2 ha, ali je opao njihov postotak u ukupnoj masi (od 24,2 na 20,3%). Do ovog je smanjenja došlo: zbog odlaska blizu 6.500 kolonističkih obitelji u Vojvodinu, te zato, što je 24.000 seljaka dobilo prosječno nešto iznad 1 ha zemlje kao nadopunu, pa su oni izašli iz kategorije najsiromašnijih gazdinstava.

c) Sve se to odrazilo na apsolutni i relativni porast seljačkog posjeda. Kategorije posjeda od 2 do 5 ha i od 5 do 10 ha rastu i apsolutno i relativno.

Nešto drukčiju sliku zapažamo u Vojvodini, gdje su agrarnom reformom prestala postojati 76.733 posjeda. To je predstavljalo više od trećine ukupnog broja gazdinstava i jednu trećinu obradive zemlje. Osim toga 10.652-ici oduzela se zemlja preko maksimuma. Novi posjedovni odnosi na ovako velikom zemljišnom fondu uvjetovali su i znatne strukturne promjene.

Tabela 17.

Uporedni pregled strukture poljoprivrednih gazdinstva u AP Vojvodini

Domaćinstava s posjedom (u ha)	31. III. 1931.		31. I. 1949.	
	broj	%	broj	%
0 01 do 2	71.950	33,4	60.669	21,6
2,01 do 5	58.850	27,3	102.265	36,4
5,01 do 10	43.550	20,2	56.415	20,1
10,01 do 15	—	—	14.561	5,2
više od 15	—	—	10.890	3,8
10,01 do 20	27.425	12,7	—	—
više od 20	13.875	6,4	—	—
u SRZ	—	—	36.102	12,9
Ukupno	213.800	100,0	280.902	100,0

Promjene u posjedovnim odnosima u AP Vojvodini zaslužuju posebnu pažnju. Vojvodina je žitnica Jugoslavije: od organizacije proizvodnje i uroda u njoj zavisi, hoćemo li morati uvoziti žito za prehranu, ili ne, i posebno kakva će biti platna bilanca.

Prije svega – moramo uočiti velik porast broja seoskih domaćinstava. 67.000 novih seoskih gospodarstava u jednoj pokrajini (ili procentualno 32,3%) predstavlja najveći relativni porast u Jugoslaviji za vremensko razdoblje od 1931.–1949. To je u prvom redu posljedica agrarne reforme. Između dva rata, naime, Vojvodina je bila poznata kao pokrajina s ponajmanjim prirastom stanovništva. Useljevanje kolonista i formiranje novih poljoprivrednih gazdinstava sa strane bezemljaša glavni su razlozi tom znatnom porastu broja poljoprivrednih domaćinstava.

Unatoč tomu, što je agrarnom reformom u Vojvodini likvidirano preko 76.500 posjeda, pridošlo je 67.000 novih. Ukupni prirast za ovih 19 godina iznosi dakle preko 143.500 novih posjeda, što predstavlja više od polovice postojećih gospodarstava. Agrarna je reforma od toga stvorila oko 100.000 posjeda (96.989 novih posjeda bezemljaša i unutarnjih i saveznih kolonista i nepoznat broj domaćinstava u SRZ, koje su dobile 28,201 ha zemlje).

Od ovih 100.000 domaćinstava oko 37% predstavljaju doseljenici iz drugih krajeva – ostalo su Vojvođani.

Ta nova podjela zemljišnog fonda izazvala je i znatne strukturne promjene u vojvođanskom selu.

Ako odbijemo gazdinstva u SRZ i pogledamo relativne odnose, zapazit ćemo, da se znatno smanjio broj domaćinstava s manje od 2 ha (od 33,1 na 24,8%), i broj gazdinstava s više od 10 ha (od 19,9 pao je na 10,3%).

Tabela 18.

Struktura kolonističkih gazdinstava prema veličini posjeda (u katastarskim jutrima)

	Kolonisti s posjedom U srezu	od 1—2	od 2—3	od 3—4	od 4—5	od 5—6	od 6—7	od 7—8	od 8—9	od 9—10	od 10—11	od 11—12	od 12—13	od 13—14	od 14—15	od 15—16	više od 16
1	Kikinda	5	9	5	7	7	12	86	873	709	487	271	70	39	43	6	—
2	Vršac	45	31	5	55	124	399	278	438	190	75	32	10	11	1	1	—
3	Sečanj	7	14	20	3	6	2	36	497	548	491	323	185	89	55	12	6
4	Zrenjanin Begej	2	6	1	4	5	4	9	220	201	249	139	86	51	33	7	12
5	Zrenjanin Tamiš	20	17	3	3	2	5	19	595	479	321	149	43	10	8	3	—
6	Pančevo	18	24	11	5	10	27	39	1.140	776	429	167	51	27	18	1	1
7	Kovin	—	9	1	1	2	3	232	305	192	97	24	12	11	1	—	—
8	N. Kneževac	—	3	2	3	1	2	7	27	38	15	5	2	1	—	—	—
9	Alibunar	7	3	1	3	3	—	198	232	112	39	10	2	4	1	—	—
	BANAT	104	116	49	84	160	454	904	4.377	3.245	2.203	1.120	461	243	160	30	19
10	Kula	38	83	6	4	7	29	570	1.764	1.146	578	240	73	42	17	1	—
11	Novi Sad	32	54	17	39	25	22	48	850	452	281	136	30	20	15	6	3
12	Senta	1	—	1	2	2	2	4	15	1	3	1	—	—	—	—	—
13	St. Bečej	1	2	—	2	—	1	2	18	7	4	1	1	—	—	—	—
14	Žabalj	4	8	5	7	11	10	41	242	86	24	8	3	2	1	—	—
15	Bačka Palanka	12	16	2	1	3	6	50	850	625	518	297	82	47	53	7	—
16	Sombor	15	58	8	4	5	10	107	2.176	1.269	971	480	203	116	51	8	14
17	Subotica	12	1	—	—	—	5	81	129	87	48	9	1	2	2	—	—
18	Bačka Topola	40	4	—	—	—	3	344	430	276	133	34	4	7	7	—	—
19	Odžaci	12	39	1	1	3	4	62	2.017	1.373	866	407	97	68	49	2	1
	BAČKA	167	256	40	60	56	92	1.309	8.491	5.322	3.426	1.613	494	304	195	24	18
20	Vukovar	—	—	1	—	—	1	1	17	4	1	—	—	—	—	—	—
21	Zemun	106	469	180	45	29	32	57	248	83	25	7	2	1	—	—	—
22	Sremska Mitrovica	21	39	38	68	26	30	61	155	36	12	4	—	2	—	—	—
23	Stara Pazova	47	138	118	37	121	380	457	473	232	101	45	9	7	7	—	1
24	Ruma	38	53	22	38	38	39	219	237	292	116	48	9	6	1	1	—
25	Šid	17	27	25	23	22	20	75	107	26	5	2	2	—	—	—	—
	SRIJEM	229	726	384	211	236	502	870	1.737	673	260	106	22	16	8	1	1
	Ukupno	500	1.107	473	355	452	1.048	3.083	14.605	9.240	5.889	2.839	977	563	363	55	38

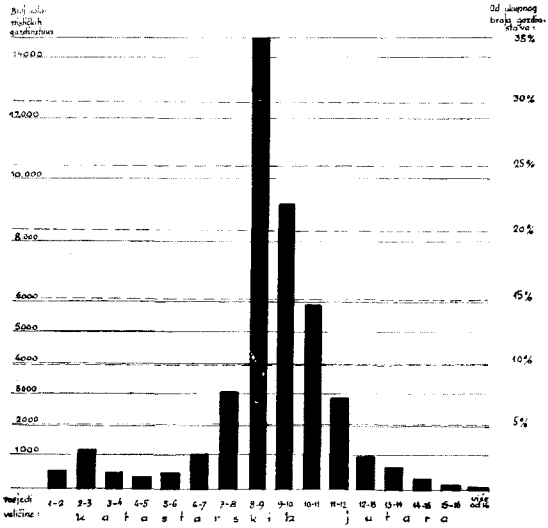
To se smanjenje nadoknađuje obilnim povećanjem srednjih seljačkih posjeda. Gazdinstava s posjedom od 2–5 ha ima 14,6% više (27,1 god. 1931. i 41,7% god. 1949.).

Porast kod kategorije od 5–10 također je primjetan (19,7 i 23,0). Valja nam naglasiti, da su se u seljačkim radnim zadrugama nalazili dobrim dijelom kolonisti, koji su imali upravo posjede između 2–10 ha veličine. Sigurno je, da bi poznavanje veličine posjeda unesenih u SRZ još više istaklo činjenicu osrednjačenja vojvođanskog sela.

Te su promjene u prvom redu rezultat agrarne reforme i kolonizacije. Ona je *nekim srezovima dala i novo stanovništvo i nove posjedovne odnose*. Ponajvažniju ulogu ima ovdje kolonizacija. Najveći broj kolonista dobio je između 2–10 ha zemlje. Iako se veličina kolonističkog posjeda kreće između jednog i više od 16 katastarskih jutara, ipak je preko tri četvrtine svih posjeda između 8 i 12 kat. jutara. Pregled veličine tih posjeda pruža nam tabela 18. i grafikon 4.

Grafikon 4.

Struktura posjeda saveznih kolonista

Upada u oči, da je u Srijemu stvoreno znatno više kolonističkih posjeda s manje od 8 jutara zemlje (4,6 ha), nego u Bačkoj ili Banatu. Ponajviše je takvih posjeda stvoreno u Zemunskom srezu. Razloga zato ima više: svi su ti posjedi u neposrednoj blizini gradova, s velikom mogućno-

sti gajenja povrtarskih kultura. Zato je ovdje Zakon predvidio maksimum od 4–6 kat. jutara. Osim toga jedan dio kolonista predstavljali su invalidi, koji su tražili manje posjede s obzirom na smanjenu radnu sposobnost. S kolonistima preselio se i jedan manji broj zanatlija, koji su dobili također manje zemlje.

Posjede preko 12 katastarskih jutara dobili su u prvom redu obitelji s više članova, zemljoradnici – oficiri Jugoslavenske armije i narodni heroji.

Znatan utjecaj na promjenu agrarne strukture Vojvodine imalo je i dodjeljivanje zemlje dotadašnjim bezemljašima. Njih 48.325 dobilo je u prosjeku po 2,57 ha zemlje. Isto je tako 41.500 siromašnih seljaka dobilo nadopunu od blizu 2 ha (1,85) dok je 7.000 siromašnih seljaka i bezemljaša ove pokrajine kolonizirano s prosječno 4 ha na obitelj.

Sve su se te grupe seljaka uglavnom našle u kategoriji posjeda s 2–5 ha zemlje i time utjecale na osrednjačenje sela. Sigurno je, da je takva struktura seoskih posjeda u Vojvodini utjecala na opskrbu žitaricama, jer se na malom i srednjem posjedu (kod nas) proizvodi u prvom redu za kuću, a tek onda za tržište.

Sličnu pojavu zapažamo i u Hrvatskoj, samo što je ovdje taj proces tekao uporedo s procesom polarizacije seoskih posjeda.

Tabela 19.

Uporedni pregled strukture poljoprivrednih domaćinstava u NR Hrvatskoj (bez Istre[13]*)*

Domaćinstva s posjedom (u ha)	31. III. 1931.		31. I. 1949.	
	broj	%	broj	%
do 2 ha	220.196	41.6	195.500	34,9
2.01 do 5	192.599	36,4	234.600	41,9
5.01 do 10	88.550	16.7	101.500	18,0
10.01 do 15	—	—	15.620	2,7
više od 15	—	—	6.660	1,2
10 01 do 20	23.733	4,5	—	—
više od 20	4.660	0,8	—	—
u SRZ	—	—	7.380	1,3
Ukupno . . .	529.738	100,0	561.260	100,0

[13] Podaci o posjedovnim odnosima u Istri dobijeni su matematskim putem i zato su samo približno točni. Za oblast Rijeku imali smo sumarni pregled strukture posjeda. Ovaj smo podijelili u razmjeru ukupnog broja poljoprivrednih domaćinstava iz primorsko-goranskih kotara i novooslobođenih istarskih.

Inače je u cijeloj Hrvatskoj godine 1949. bilo 8.062 domaćinstva u SRZ, 205.598 s posjedom do 2 ha, 241.586 od 2–5 ha 106.395 s 5–10 ha i 25.651 poljop. domaćinstvo s preko 15 ha.

Između dvaju popisa otišlo je iz poljoprivrede Hrvatske 20.457 njemačkih obitelji. 4.000 obitelji nestalo je u ratu i napustilo svoju zemlju, a blizu 10.000 kolonističkih obitelji otišlo je u druge Republike.

Unatoč tomu porastao je broj domaćinstava za 32.000, t. j. ukupno je stvoreno oko 67.000 novih domaćinstava. Međutim, u okviru tog porasta zapažamo neke značajne promjene u strukturi gazdinstva: apsolutno i relativno opada broj najsiromašnijih gazdinstava s posjedom do 2 ha, raste broj gazdinstava s 2–5 ha zemlje (za 5,5%) grupa domaćinstava s 5–10 ha raste također (za 1,3%), dok gazdinstva s preko 10 ha opadaju (za 1,4%).

Ponavlja se slučaj Vojvodine i Srbije. Razlog je i ovdje agrarna reforma. Naime, veći dio od 96.000 siromašnih gospodarstava, koja su bila nadijeljena s prosječno 1 ha zemlje, preskočila su granicu od 2 ha i time nešto poboljšala svoj položaj. Osim toga i 10.500 unutrašnjih kolonista izašli su sa svojim posjedom iz granice do 2 ha.

Sasvim je drukčija slika u Sloveniji. Ovdje ne samo što se smanjio ukupni broj domaćinstava, već opada i broj seljačkih domaćinstava s manje od 5 ha. Pregled nam daje tabela 20.

Tabela 20.

Uporedni pregled strukture poljoprivrednih domaćinstava LR Slovenije[14]

Domaćinstva s posjedom	31. III. 1931.		31. I. 1949.	
	broj	%	broj	%
do 2 ha	51.237	33,1	25.666	20.4
2,01 do 5 ha	37.665	24.4	33.926	26,9
5.01 do 10 ha	28.832	18,6	29.171	23,2
10,01 do 15 ha	—	—	15.692	12,5
više od 15 ha	—	—	19.372	15.5
od 10 do 20 ha	24.470	15,8	—	—
više od 20 ha	12.534	8,1	—	—
u SRZ	—	—	1.779	1,5
Ukupno . . .	154.738	100,0	125.606	100,0

[14] Radi uporedivosti podataka uzimamo za godinu 1931. Dravsku banovinu, a godine 1949. LR Sloveniju bez novooslobođenih krajeva. Podatke za godinu 1949. dobili smo tako, da smo od ukupnog broja poljoprivrednih domaćinstava LR Slovenije odbili poljoprivredna domaćinstva kotara Gorica, Ilirska Bistrica, Sežana i Tolmin, dok smo broj poljoprivrednih domaćinstava u kotarima Idrija, Postojna i Kranj na starom teritoriju Dravske banovine (budući da ti kotari imaju i dio teritorija novooslobođenih krajeva) odredili na osnovu interne procjene Zavoda za statistiko in evidenco LR Slovenije.

Za ovakvu situaciju u Sloveniji postoji više razloga. Prije svega Slovenija je najjače industrijski zakoraknula. Bilo je logički, da su poljoprivredu tada napuštali upravo oni s najmanjim zemljišnim posjedom. Točnije, nisu je potpuno napustili: oni još uvijek uzgajaju krave i perad, sade krumpir i mrkvu i siju heljdu. Takvih je gazdinstava prema popisu bilo u čitavoj Sloveniji godine 1949. blizu 80.000. Ali njihovo glavno zanimanje nije više poljoprivreda. Oni su sada industrijski radnici, a tek su krpicom svog posjeda privezani za selo. Osim toga agrarna je reforma smanjila broj gazdinstava za 10.000, a 22.000 domaćinstava pomogla da prijeđu preko granice od 2 ha.

To su, mislimo, osnovni razlozi, što se u Sloveniji smanjio broj poljoprivrednih gazdinstava do 2 ha za 13,2%. Smanjio se i apsolutni broj gazdinstava s posjedom od 2–5 ha, ali sada on ima relativno veći udio u strukturi poljoprivrednih domaćinstava. Sve ostale kategorije gazdinstava rastu: one od 5–10 ha za 5,1%, a one s preko 10 ha za 4,7%.

Sličan proces, samo ne tako oštro zacrtan zapažamo i u Makedoniji, suprotnom uglu Jugoslavije. Za razliku od drugih krajeva ovdje se broj domaćinstava nije znatnije povećao. Razlozi će biti u srazmjerno bržoj industrijalizaciji zemlje, koja je tražila mnogo radne snage. Zato i ovdje statistika iskazuje 44.000 domaćinstava nepoljoprivrednika, koji imaju posjed na selu. No izmijenila se i strukturą postojećih poljoprivrednih domaćinstava.

Tabela 21.

Uporedni pregled strukture poljoprivrednih domaćinstava u NR Makedoniji

Domaćinstva s posjedom	31. III. 1931.		31. I. 1949.	
	broj	%	broj	%
do 2 ha	51.954	40,7	41.989	31.1
2.01 do 5 ha	42.790	33,5	51.137	37,7
5.01 do 10 ha	22.341	17,5	25.034	18.5
10.01 do 15 ha	—	—	5.453	4 0
više od 15 ha	—	—	2.781	2.2
10.01 do 20 ha	8.270	6,5	—	—
više od 20 ha	2.251	1.8	—	—
u SRZ	—	—	8.887	6.5
Ukupno . . .	127.606	100,0	135.281	100.0

Kao što vidimo znatno opada udio posjeda do 2 ha za gotovo 10%. Raste broj domaćinstava s 2 do 5 ha (za 4,2%). To je očit utjecaj agrarne reforme, koja je s prosječno 2 ha nadijelila 18.500 siromašnih seljaka. Ali se zato posjedi od 5 do 10 ha neznatno povećavaju, dok se smanjuje broj gazdinstava s preko 10 ha.

U NR Bosni i Hercegovini tendencija je slična, samo što je ometa veliki prirast domaćinstava, unatoč jakog iseljavanja (kolonizacija).

Tabela 22.

Uporedni pregled strukture poljoprivrednih domaćinstava u NR BiH

Domaćinstva s posjedom	31. III. 1931.		31. I. 1949.	
	broj	%	broj	%
do 2 ha	110.790	34,0	116.728	31,5
2,01 do 5 ha	112.280	34,7	139.951	37,7
5,01 do 10 ha	68.373	20,9	78.719	21,3
10,01 do 15 ha	—	—	20.005	5,3
više od 15 ha	—	—	11.680	3,2
10,01 do 20 ha	26.450	8,3	—	—
više od 20 ha	7.087	2,1	—	—
u SRZ	—	—	4.348	1,0
Ukupno . . .	324.960	100,0	371.431	100,0

Broj se posjeda do 2 ha nešto smanjio, ali samo relativno. Ojačali su posjedi od 2–5 i 5–10 ha, a oslabili oni preko 10 ha.

Gotovo iste promjene bilježi i Crna Gora, unatoč srazmjerno velikom broju saveznih kolonista iz ove republike. (Vidi tabelu 23.).

Tabela 23.

Uporedni pregled strukture poljoprivrednih domaćinstava u NR Crnoj Gori

Domaćinstva	31. III. 1931.		31. I. 1949.	
	broj	%	broj	%
do 2 ha	27.350	45,0	26.831	42.3
2,01 do 5 ha	16.900	28.4	21.258	33,3
5,01 do 10 ha	9.050	15,0	9.915	15.7
10,01 do 15 ha	—	—	2.573	4.1
više od 15 ha	—	—	2.047	3,3
10,01 do 20 ha	4.600	8,3	—	—
više od 20 ha	1.950	3.3	—	—
u SRZ	—	—	843	1,3
Ukupno . . .	59.850	100,0	53.467	100,0

Ako bismo sada, na kraju, usporedili podatke za cijelu Jugoslaviju, došli bismo do zanimljivih konstatacija.

Tabela 24.

Uporedni pregled strukture poljoprivrednih gazdinstava u FNRJ

Domaćinstva	31. III. 1931.		31. I. 1949.	
	broj	%	broj	%
do 2 ha	671.865	33,8	621.997	27,4
2,01 do 5 ha	676.284	34,0	867.747	38,2
5,01 do 10 ha	407.237	20,5	491.189	21,7
10,01 do 15 ha	—	—	129.200	5,7
više od 15 ha	—	—	92.096	4,0
10,01 do 20 ha	174.068	8,8	—	—
više od 20 ha	56.271	2,9	—	—
u SRZ	—	—	68.023	3,0
Ukupno . . .	1,985.725	100,0	2,270.252	100,0

Tabela 25.

Pregled kretanja broja poljoprivrednih gazdinstava 1931–1949

Veličina posjeda narodnih republika	0,01 do 2 ha	2,01 do 5 ha	5,01 do 10 ha	više od 10 ha	Domaćinstva u SRZ god. 1949.
Srbija (bez Vojvodine) . .	— 3,9	+ 1,7	+ 0,1	+ 1,0	1,1
AP Vojvodina	— 12,8	+ 9,1	— 0,1	— 9,1	12,9
AP Vojvodina (bez domaćinstava u SRZ)	— 8,6	+ 14,5	+ 2,8	— 8,7	—
Hrvatska (bez Istre) . . .	— 6,7	+ 5,4	+ 1,3	— 1,4	1,3
Slovenija (bez novooslobodenih krajeva)	— 12,7	+ 2,5	+ 4,6	+ 4,1	1,5
BiH	— 2,5	+ 3 0	+ 0,4	— 1,9	1,0
Makedonija	— 9,6	+ 4,2	+ 1,0	— 2,1	6,5
Crna Gora	— 2,7	+ 4,9	+ 0,7	— 4,2	1,3
FNRJ	— 6,4	+ 4,2	+ 1,2	— 2,0	3,0

Legenda: God. 1949. bilo je u kategoriji posjeda od ... veći (+) ili manji (—) postotak poljoprivrednih domaćinstava, nego god. 1931.

Već letimičan pogled na gornje tabele pokazuje u prvom redu, da agrarna reforma nije riješila problem agrarne prenapučenosti. Preko 285.000 novih domaćinstava jasna su manifestacija postojanja tog problema. Tu konstataciju ne mijenja mnogo činjenica, da su u taj broj uključena i poljoprivredna domaćinstva iz novooslobođenih krajeva, budući da njihov broj ne premašuje znatnije broj otišlih Nijemaca. Ostali smo zemlja s ogromnim brojem sitnih posjeda, što je, uostalom, bilo jasno već pri donošenju samog Zakona o agrarnoj reformi. Dr. Vaso Čubrilović, Sreten Vukosavljević i Moša Pijade, obrazlažući prijedlog Zakona, rekli su još godine 1945.: »da će agrarna reforma i kolonizacija riješiti samo *jedan dio* agrarnog pitanja, budući da zemljišni fond ipak ne će zadovoljiti sve potrebe seljaka za zemljom. Iz tih razloga i nije se moglo predvidjeti veće nadjeljivanje zemljom od 8–12 jutara. To znači, da ćemo ostati *zemlja malog posjeda*«.

Problem agrarne hiperpopulacije uspješno se rješavao samo u Sloveniji, ali i tu ne samo diobom zemlje iz zemljišnog fonda, već u prvom redu razvijanjem gradske privrede uopće.

No vidljivo je, da je agrarna reforma ipak izmijenila agrarnu strukturu Jugoslavije. Ona je negdje jače, a negdje slabije, utjecala na osrednjačenje sela.

To je bilo suprotno tendenciji koncentracije zemljišnog posjeda, koja se unatoč raznih prepreka (Zakona o okućju, zaštite zemljoradničkih dugova i t. d.) probijala jasno i evidentno kroz zbivanja na selu. Svodeći krupna seljačka gazdinstva na srednja, a sitna uzdižući na srednja, agrarna je reforma povratila posjedovne odnose na selu znatno unutrag. I nije samo slučaj, što se najveće povećanje srednjeg seljačkog posjeda zapaža u agrarno najnaprednijim krajevima (APV, NRH, LR Slovenija), gdje je koncentracija zemljišnog posjeda najviše uznapredovala.

Ovo brojčano povećanje seoskih posjeda uporedo s povećanjem poljoprivrednog stanovništva, snaženje srednjih kategorija posjeda na račun sitnih i krupnih, znatno je smanjilo tržne viškove poljoprivrede. Ne samo da je cijepanjem krupnih posjeda opala proizvodnja u jednom dijelu posjeda, već je razdrobljeni seljački posjed (dijelom iz navike, a dijelom iz prilagođavanja prilikama) sve više pokazivao autarhične tendencije. Proizvodio je sve više ono, što je trebalo u domaćinstvu, smanjujući pritome robnu proizvodnju na količine, koje su bile potrebne, da bi se platio porez i kupile najnužnije potrepštine.

Nesumnjivo je, da su tome pogodovali i otkup i poreska politika, koji su sa svoje strane pogodovali osrednjačenju sela i smanjili robnost većih seljačkih posjeda.

Kako je u otkupu vršena politika zaštite zemljišnih posjednika s malo zemlje, to se do g. 1948. osjećala tendencija prodaje zemlje od krupnijih gazdinstava malim posjednicima. Slično je djelovao i porez, koji je sa svoje strane ojačavao tendenciju prodaje zemlje.

Nesumnjivo je, da su ta tri faktora imala odraza na proizvodnju, i da je sada teško kazati, koliko je svaki od njih utjecao. Posljedice bi sigurno bile i teže, da agrarna reforma nije stvorila preduvjete za stvaranje soci-

jalističkog sektora u agraru. Seljak-kolonista, koji je došao iz brdskih krajeva s malo inventara i ni s kakvim iskustvom u obradi dobre ravničarske zemlje, rado je stupao u SRZ i koristio se pogodnostima, koje mu je pružao zakon. Njemu su u obradi zemlje pomagale državne mašinske poljoprivredne stanice, državna dobra dala su pomoć u sjemenu i selekcioniranju sjemena; u zadrugama je imao prvenstvo pri nabavi stoke i robe.

Uzor u organizaciji rada (iako ne idealan – ali ipak napredan) imao je kolonist u državnim poljoprivrednim dobrima, koja su znatno ojačala upravo zahvaljujući agrarnoj reformi. 344.000 ha zemlje dobila su iz zemljišnog fonda državna poljoprivredna imanja, pa zdravstvene, prosvjetne i ostale ustanove. U propagandi naprednih poljoprivrednih mjera ta su dobra postala važan faktor.

I zato nije slučaj – što su gotovo sve seljačke radne zadruge g. 1945. i 1946. osnivali ili sami kolonisti ili su se osnivale na njihovu inicijativu. Srednji, novonastali seljački posjedi bili su na taj način grupirani i sjedinjeni i podvrgnuti naprednoj obradi. Te su prve zadruge unatoč slabosti odigrale značajnu-avangardističku ulogu u prijelazu naše poljoprivrede na novi kolosjek. Skupile su niz korisnih iskustava, sa kojih su polazile sve kasnije osnovane zadruge. A to nije mala stvar!

PRILOG

Popis zakona, uredaba, naredaba, rješenja i tumačenja u vezi s agrarnom reformom

PROPISI U VEZI SA AGRARNOM REFORMOM I KOLONIZACIJOM BIVŠE JUGOSLAVIJE

I. Savezni propisi

1. Privremena zabrana vraćanja kolonista u njihova ranija mjesta življenja. Službeni list DFJ broj 13/1945.
2. Rješenje o dozvoli preseljenja kolonista u Vojvodinu. Sl. list DFJ 15/45.
3. Zakon o reviziji dozvola dodjeljivanja zemlje kolonistima i agrarnim interesentima u Makedoniji i u Kosovsko-metohijskoj oblasti. Službeni list DFJ 56/1945.
4. Rješenje o zabrani prodaje, kupovine i zaduživanja poljoprivrednih zemljišta, šuma, poljoprivrednih zgrada i objekata br. 616/45. Sl. list DFJ 48/45.
5. Rješenje o stavljanju van snage rješenja o zabrani prodaje, kupovine i zaduživanja poljoprivrednog zemljišta, šuma, poljoprivrednih zgrada i objekata. Sl. list FNRJ 43/1946.
6. Uredba o likvidaciji obaveza agrarnih dužnika za financijsku likvidaciju agrarne reforme na velikim posjedima u sjevernim krajevima. Službeni list FNRJ br. 70/1946.
7. Zakon o potvrdi, izmjenama i dopunama Zakona o reviziji dozvola dodjeljivanja zemlje kolonistima i agrarnim interesentima u Makedoniji i u Kosovsko-metohijskoj oblasti. Sl. list FNRJ 89/46.

II. Propisi republika

NR Hrvatska

1. Zakon o ukidanju agrarnih odnosa feudalnog karaktera u Dalmaciji i Hrvatskom Primorju. Narodne Novine 138–1946.
2. Zakon o likvidaciji agrarne reforme vršene do 6. IV. 1941. na velikim posjedima. Narodne Novine 111–1947.
3. Zakon o ukidanju agrarnih odnosa feudalnog karaktera na području Dalmacije i Hrv. Primorja. Nar. Novine 111–1947.

NR Srbija

1. Odluka o obeštećenju bivših kolonista za posjede na kojima je okupator podigao kuće ili izmijenio usjeve. Službeni glasnik Srbije 9–46.
2. Zakon o postupanju sa napuštenom zemljom kolonista na Kosmetu. Službeni glasnik Srbije 9–1947.

3. Zakon o likvidaciji agrarne reforme vršene do 6. IV. 1941. na velikim posjedima. Službeni glasnik Srbije 9–1947.

4. Uputstvo vlade NR Srbije o izvršenju Zakona o postupku sa napuštenom zemljom kolonista u Autonomnoj kosovsko-metohijskoj oblasti. Sl. glas. Srbije 48–1947.

AP Vojvodina

1. Obeštećenje bivših kolonista za posjede na kojima je okupator podigao kuće ili izmijenio usjeve. Služb. list Vojvodine 9–1946.

LR Slovenija

1. Zakon o likvidaciji agrarne reforme vršene do 6. IV. 1941. na velikim posjedima. Uradni list 52–1947.

2. Zakon o agrarnim zajednicama. Uradni list br. 52–1947.

3. Obavezno tumačenje čl. 3 Zakona o likvidaciji agrarne reforme, koja je sprovođena do 6. IV. 1941. Ur. list 16–1948.

AGRARNA REFORMA I KOLONIZACIJA – SAVEZNI PROPISI

Agrarna reforma na poljoprivrednim posjedima

1. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji Sl. list DFJ 64–1945.

2. Tumačenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji po pitanju eksproprijacije zemljišnih posjeda. Sl. list FNRJ 16–1946.

3. Zakon o potvrdi i izmjenama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Sl. list FNRJ 24–1946.

4. Naredba o oslobođenju od takse za upis u zemljišnim knjigama prava svojine na zemljištima i zgradama dodijeljenim po Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Sl. list FNRJ 82–1946.

5. Obavezno tumačenje čl. 26 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Sl. list FNRJ 99–1946.

6. Rješenje, da zemaljska ministarstva poljoprivrede donose rješenja o dodjeljivanju zemlje raznim ustanovama i nadleštvima na korištenje i obradu. Sl. list FNRJ 79–1945.

Stavljeno van snage u Sl. listu FNRJ 21/47.

7. Rješenje o izdvajanju zemlje iz zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije i dodjeljivanju ustanovama. Sl. list FNRJ 21–1947.

8. Zakon o izmjenama i dopunama čl. 36 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Sl. list FNRJ 101–1947.

9. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Sl. list FNRJ 105–1948.

10. Zakon o regulisanju tereta uknjiženih na nepokretnostima, koje su prešle u svojinu Države na osnovu Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i po Osnovnom zakonu o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima. Sl. list FNRJ 106–1947.

Agrarna reforma na šumskim posjedima

1. Rješenje o stavljanju pod privremenu upravu zemaljskih ministarstava šumarstva, šuma i šumskih zemljišta, koja padaju pod udar Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Sl. list FNRJ 68–1945.
2. Naredba o jednoobraznom sprovođenju agrarne reforme na šumskim posjedima. Sl. list FNRJ 48–1946.
3. Osnovni zakon o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima. Sl. list FNRJ 61–1946.
4. Naredba o ukidanju takse za upise u zemljišne knjige prava svojine na šumama eksproprisanim i dodijeljenim po Osnovnom zakonu o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima. Sl. list FNRJ 105/1946.

Agrarni interesenti i kolonisti

1. Uredba o redu prvenstva u dodjeljivanju zemlje. Sl. list DFJ 68/1945.
2. Uredba o sprovođenju naseljavanja boraca u Vojvodinu. Sl. list DFJ 72/1945.
3. Uredba o osnivanju fondova: stambenih i poljoprivrednih zgrada, poljoprivrednog inventara i stoke, sjemena i hrane, te pokućstva dobivenih konfiskacijama. Sl. list DFJ 72/1945.
4. Dopuna iste Uredbe u Sl. listu FNRJ 92/1945.
5. Objašnjenje stava 2 čl. 2 Uredbe o redu prvenstva. Sl. list DFJ 74–1945.
6. Zakon o potvrdi, izmjenama i dopunama Zakona o reviziji dodjeljivanja zemlje kolonistima i agrarnim interesentima u Makedoniji i Kosmetu. Sl. list FNRJ 89/1946.
7. Uredba o izmjeni čl. 7 Uredbe o sprovođenju naseljavanja boraca u Vojvodini. Sl. list FNRJ br. 13/1947.
8. Potvrđena ista Uredba u Službenom listu FNRJ 33–1947.

Organi za sprovođenje agrarne reforme

1. Uredba o agrarnom savetu DFJ. Sl. list DFJ 67–1945.
2. Uredba o komisiji za naseljavanje boraca u Vojvodini. Sl. list DFJ 71–1945.
3. Uputstvo o zastupanju Ministarstva kolonizacije Savezne vlade i područnih nadleštava i ustanova. Sl. list FNRJ 10–1946.
4. Zakon o osnivanju komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju. Sl. list FNRJ br. 12–1946.
5. Uredba o organizaciji i nadležnosti komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ. Sl. list FNRJ br. 15–1946.
6. Ukaz o ukidanju komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ. Sl. list FNRJ 34–1948.
7. Rješenje o ukidanju glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodini. Sl. list FNRJ 46–1948.

NR Srbija

1. Zakon o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji. Sl. glasnik Srbije 39–1945.

2. Pravilnik o obrazovanju agrarnih sudova pri okružnim N. O. Sl. glasnik Srbije 41–1945.

3. Uputstvo Ministarstva agrarne reforme i kolonizacije za izvršenje agrarne reforme i kolonizacije. Služ. glasnik Srbije 42–1945.

4. Autentično tumačenje tač. 6 čl. 3 Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji. Služ. glasnik 3–1946.

5. Zakon o izmeni i dopuni Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji. Sl. glasnik Srbije 12–1946.

6. Zakon o dopuni Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji. Služ. glasnik Srbije 12–1946.

7. Uredba o postupku za izvršenje unutrašnje kolonizacije. Sl. glas. Srbije 18–1946.

8. Obavezno tumačenje čl. 41 Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji. Sl. glasnik Srbije 27–1946.

(Ispravka u Sl. glasniku Srbije 29–1946.)

9. Pravilnik o tehničkom izvođenju građenja novih sela u vezi sa agrarnom reformom i kolonizacijom Vojvodine. Sl. glasnik Srbije 27–1946.

10. Zakon o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima. Sl. glasnik Srbije 9–1947.

11. Pravilnik o rukovanju i raspodeli fondova radi pokrića troškova nastalih u postupku agrarne reforme. Sl. glasnik Srbije 22–1947.

12. Zakon o potvrdi, izmenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji. Sl. glasnik Srbije 5–1948.

13. Uputstvo o načinu likvidacije okružnih agrarnih sudova. Sl. glasnik Srbije 16–1948.

14. Zakon o izmeni i dopuni Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji. Sl. glasnik Srbije 11–1949.

AP Vojvodina

1. Zakon o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji Vojvodine. Sl. list Vojvodine 3–1946.

2. Autentično tumačenje ministra za agrarnu reformu i kolonizaciju Srbije o tački 6 člana 3. Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji Srbije. Sl. list Vojvodine 3–1946.

3. Uputstvo za izvršenje Zakona o agrarnoj reformi i unutarnjoj kolonizaciji. Sl. list Vojvodine 3–1946.

4. Pravilnik o rukovanju fondovima po Zakonu o agrarnoj reformi. Sl. list Vojvodine 11–1946.

5. Odluka o osnivanju Uprave za obradu zemljišta novih naselja u Vojvodini. Službeni list Vojvodine 23–1946.

6. Odluka o osnivanju otseka uprave poljoprivredne imovine. Službeni list Vojvodine 28–1946.

7. Odluka o osnivanju komisije za vršenje unutrašnje kolonizacije na novim naseljima u Vojvodini. Sl. list Vojvodine 29–1946.

8. Odluka o izmeni odluke o osnivanju Uprave za obradu zemljišta novih naselja u Vojvodini. Sl. list Vojvodine 30–1946.

9. Osnivanje Glavne uprave za obradu zemljišta novih naselja. Sl. list Vojvodine 19–1947.

10. Pravilnik za izvršenje Uredbe o načinu raspolaganja sa zgradama na području AP Vojvodine, koje su prešle u državnu svojinu putem konfiskacije ili eksproprijacije po odredbama Zakona o agrarnoj reformi. Sl. list Vojvodine 2–1948.

NR Hrvatska

1. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Narodne Novine 21–1945.

2. Zakon o provođenju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji na području NRH. Narodne Novine 80–1945.

3. Zakon o izmjenama Zakona o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske. Narodne Novine 59–1946.

4. Uredba o postupku sa prirodom sa zemljišta zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije. Narodne Novine 85–1946.

5. Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije. Narodne Novine 111–1947.

LR Slovenija

1. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Uradni list 62–1945.

2. Zakon o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji. Uradni list 62–1945.

3. Odluka o imenovanju komisija za agrarnu reformu. Uradni list 7–1946.

4. Zakon o dopunama i izmjenama Zakona o agrarnoj reformi. Uradni list 30–1946.

NR Bosna i Hercegovina

1. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Bosni i Hercegovini. Službeni list NR BiH 2–1946.

(Ispravke istog zakona u Služb. listu BiH 3 i 5 od 1946.)

2. Pravilnik o sprovođenju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u BiH. Službeni list NR BiH 2–1946.

3. Prečišćeni tekst čl. 5 pravilnika o sprovođenju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Službeni list BiH 8–1946.

4. Pravilnik o iskorištenju zemljišta u smislu čl. 38 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Služb. list NR BiH 12–1946.

5. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Služb. list NR BiH 18–1946.

(Ispravka u Službenom listu NR BiH 20–1946.)

6. Uredba o sprovođenju unutrašnje kolonizacije. Služb. list NR BiH 10–1946.

7. Uputstvo o tehničkom izvođenju poslova eksproprijacije i dodjeljivanja zemlje. Služb. list NR BiH 10–1946.

8. Obavezno tumačenje čl. 14 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Služb. list NR BiH 20–1947.

9. Zakon o potvrdi, izmjenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u BiH. Službeni list NR BiH 29–1947.

10. Zakon o izmjeni i dopuni Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Služb. list NR BiH 37–1946.

11. Pravilnik o iskorištavanju zemljišta u smislu čl. 28 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Služb. list NR BiH 12–1947.

12. Zakon o postupanju s konfisciranim i eksproprirаnim šumskim posjedom u NR BiH. Služb. list NR BiH 12–1947.

13. Uredba o utvrđenju vlasništva u smislu člana 15. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u NR BiH i o postupku provođenja u zemljišnim knjigama odluka donešenih po Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Služb. list NR BiH 52–1947.

NR Crna Gora

1. Uredba o sprovođenju Zakona o agrarnoj reformi i unutarnjoj kolonizaciji. Sl. list NR Crne Gore 3–1946.

2. Pravilnik o obrazovanju i poslovanju zemaljskog agrarnog suda. Sl. list NR Crne Gore 5–1946.

3. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Sl. list NR Crne Gore 21–1948.

4. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.

5. Uredba o ukidanju zemaljskog agrarnog suda. Sl. list NR Crne Gore 17–1948.

6. Zakon o izmjeni i dopuni Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Sl. list NR Crne Gore 18–1949.

NR Makedonija

1. Pravilnik o izvršenju Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji. Služben vesnik NR Makedonije 3–1946.

2. Pravilnik o obrazovanju i poslovanju agrarnih sudova. Služben vesnik NR Makedonije 3–1946.

3. Naredba o raspodjeli zemlje po čl. 38 za izvršenje Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji. Služben vesnik NR Makedonije 8–1946.

4. Naredba o raspodjeli zemljoradničkog živog i mrtvog inventara eksproprisanog po Zakonu o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji. Služben vesnik NR Makedonije.

5. Naredba o obradi i sjetvi zemlje rezervirane po čl. 7 i 14. pravilnika za sprovođenje Zakona o agrarnoj reformi za potrebe državne poljoprivrede ili drugih javnih ustanova. Služben vesnik NR Makedonije 8–1946.

6. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Služben vesnik NR Makedonije 11–1946.

7. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Služben vesnik NR Makedonije 3–1948.

8. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Služben vesnik NR Makedonije 10–1949.

(Primljeno za štampu na 1. sjednici I. odjela od 8. I. 1954.)